

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

12
1915

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ★

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ¹

Ὁ μέγιστος τῶν κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα ἱστορικῶν τῆς Γερμανίας Λεοπόλδος Ράγκε ἀπεφάνθη, ὅτι ἡ ἱστορία ἀρχεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουσι γραπτὰ μνημεῖα. Ὅσον δὲ καὶ ἂν περιορίσωμεν τὸ δόγμα τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιστάτην ἱστορικὴν περίοδον, οὐκ ὀλίγον φωτισθεῖσαν καὶ ἄνευ γραπτῶν μνημείων ἕνεκα τῶν μεγάλων κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους προόδων τῆς ἀρχαιολογίας, ἀναμφήριστον εἶνε, ὅτι ἔχει ὀρθῶς περὶ τε τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ μάλιστα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀρχαίων χρόνων διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ σωζόμεναι ἱστορικαὶ καὶ ἄλλαι συγγραφαὶ καὶ πρὸς αὐταῖς τὰ ἐνεπίγραφα μνημεῖα, περὶ δὲ τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων πλὴν τῶν παντοίων χρονικῶν, τῶν ἱστορικῶν ἔργων καὶ τῶν ἄλλων γραπτῶν πηγῶν τὰ ἐν τοῖς ἀρχείοις ἀποκειμένα ἔγγραφα. Διὰ τοῦτο ὅπου ἀρχειοφυλακεῖα καλλιιεργεῖται, ὡς εἰκὸς, ἐπιμονώτερον καὶ τελεσφορώτερον ἢ ἱστοριογραφία καὶ ἀποτελεῖται συνηθέστερον καὶ εὐκολώτερον ἱστοριογραφικῆς παραδόσεως, οἶονεῖ ἱστορικῆς τῆς σχολῆς. Εὐλογον λοιπὸν εἶνε τοιαύτην ἱστορικὴν σχολὴν κατὰ συνέχειαν ὑφισταμένην γὰ εὐρίσκωμεν ἐν Ἐπτανήσῳ, ὅπου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα ἤδη ἐνωρὶς ἡ Κέρκυρα μεσοῦντος τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος καὶ ὀλίγῳ ἀργότερον αἱ ἄλλαι νῆσοι ἔδρυσαν ἀρχεῖα κατὰ μίμησιν τῆς κυριάρχου Βενετίας, διακρινομένης ἔκπαλαι διὰ τὴν συστηματικὴν τάξιν τῆς φυλάξεως τῶν δημοσίων ἐγγράφων. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς ἔγκαιρον ἐπίδοσιν τῶν Ἐπτανησίων εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν ἐπίδρασις εἰς τὴν ἐνωρὶς ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἔδρυσιν ἀρχείων, ἀλλ' οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπτανησιακῆς ἱστοριογραφίας καὶ τὰ συμβάντα ἐν αὐτῇ τῇ Βενετίᾳ, ἧτις διὰ τε τὴν ὑπαρξιν ἀρίστων ἀρχείων καὶ ἄλλους λόγους ἠτύχησε νὰ ἔχῃ συνεχῆ σειρὰν ἐπαλλήλων ἱστοριογράφων. Τοῦτων τὸ παράδειγμα, μετ' ἰδιαζούσης στοργῆς ἐξερευνώντων καὶ ἱστοροῦντων τὰ πάτρια, ἐμμήθησαν οἱ Ἐπτανῆσιοι ἱστοριογράφοι ἄλλως τε καὶ μέχρι τινὸς καὶ αὐτὴν τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν μεταχειριζόμενοι ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτῶν συγγραφαῖς.

¹ Ἀνακοίνωσις γενομένη ἐν τῷ Α' Πανεπιόῳ Συνεδρίῳ ἐν Κερκίρᾳ τῇ 22 Μαΐου 1914.

Εἶνε δ' ἡ ἑπτανησιακὴ αὐτῆ ἱστοριογραφία, ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τῆς Ἑπτανήσου, ὡς δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν αὐτὴν, ἀξία λόγου ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καὶ κατέχει ἰδίαν θέσιν ἐν τῇ καθ' ὅλου νέᾳ ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ, ὥστε νὰ εἶνε ἀξία καὶ ἰδίας διὰ μακρῶν διαπραγματεύσεως. Καὶ τοῦτα μὲν δύναται καὶ πρέπει νὰ γείνη ποτὲ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐγὼ δὲ σήμερον περιορίζομαι μόνον εἰς τὸ νὰ ὑποδείξω τὸ πραγματ., νὰ δώσω κυρίως τινὰς νύξεις καὶ νὰ διαγράψω γενικὰς τινὰς μόνον γραμμὰς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ πρώτου τούτου Πανιονίου συνεδρίου καὶ τῆς πεντηκοστῆς ἀμφιετηρίδος τῆς Ἑνώσεως, ἣτις, ὑπὸ πολλῶν παραγόντων ἐπιτευχθεῖσα καὶ συντελεσθεῖσα, οὐ μικρὰ ὀφείλει καὶ εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν ἐκαίηνν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ἦν, ὡς εἶδος, ἐξεγείρει τὴ μελέτη τῶν πατρῶν.

Ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τῆς Ἑπτανήσου, καίπερ κυρίαν ἑδραν ἔχουσα τὴν Κέρκυραν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι περιορίζεται εἰς αὐτὴν καὶ μόνην. Συμμετέχουσι δὲ τῆς ἱστορικῆς κινήσεως ἐκ τῶν ἄλλων νήσων μάλιστα ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Λευκάς. Καὶ θὰ ἐξετάσωμεν μὲν ἐνταῦθα τὴν κίνησιν ταύτην, καταμερίζοντες αὐτὴν χάριν τοῦ εὐσυνόπτου κατὰ τὰς νήσους, ἐξ ὧν προήλθον οἱ κυριώτεροι ἱστοριογράφοι ἄλλ' ἀναντίρρητον εἶνε, ὅτι ὅπωςδῆποτε ἡ Κέρκυρα πρωτοστατεῖ οὐ μόνον ὡς τὸ πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον τῶν Ἰονίων, ἀλλὰ καὶ διότι ἐγέννησε τὸν ἐπιφανέστατον τῶν Ἑπτανησίων ἱστορικῶν, τὸν Μουστοξύδην, οὗ τὰ ἔχνη ἐν συνεχείᾳ ἀδιαπτῶν ἀκολουθοῦσι μέχρι καὶ τῆς σήμερον οἱ ἐπίγονοι τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἦν καθιδρύσαν αἱ ἐπὶ κριτικῶν βάσεων ἐρειδόμεναι σοφαὶ αὐτοῦ μελέται.

Καὶ ὅμως ἡ Κέρκυρα, καίπερ οὕτω, καθ' ὅλου ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων, κατέχει τὰ σκήπτρα τῆς ἐν Ἑπτανήσιω ἱστοριογραφίας, δὲν εἶνε χρονολογικῶς ἡ πρώτη αὐτῆς ἑδρα.

Ἀπ' ἐναντίας τὰς πρώτας βίβλας τῶν ἱστορικῶν μελετῶν εὐρίσκομεν ἐν Ζακύνθῳ, καὶ τὸ πρῶτον ὄνομα, οὐ πρέπει νὰ γείνη ἐνταῦθα μνεῖα, εἶνε τὸ τοῦ Ζακυνθίου μοναχοῦ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος Παχωμίου Ρουσαίου. Καὶ δὲν εἶνε μὲν ὁ Ρουσαῖος αὐτόχρημα ἱστορικὸς ὑπὸ τὴν στενοτέραν ἐννοίαν τῆς λέξεως, ἀν δὲν δῆλα δὴ ἱστορικὸν θεωρήσωμεν μόνον τὸν ἀναγράφοντα τακτὰ γέγονότα διαδραματισθέντα διὰ τῶν αἰῶνων. Ἄλλ' ἀν ἐκλάβωμεν τὴν ἱστορίαν, οἷα εἶνε πράγματι τὴν σήμερον, ὡς εἰκόνα τοῦ συνόλου βίου ἐνὸς ἔθνους καὶ κατοπτρισμὸν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἄρα συμπεριλάβωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν καὶ τὴν λαογραφίαν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος δικαιούται νὰ μνημο-

νευθῆ ἐν τῇ ἀναδρομικῇ ταύτῃ περιλήψει ὁ Ζακύνθιος μοναχός. Πράγματι ὁ Ῥουζάνος εἶνε ἐξαιρετός λαογράφος, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὁ τρίτος μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης καὶ ἔπειτα τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου ἐμφανιζόμενος. Ἀναδεικνύεται δὲ τοιοῦτος μάλιστα ἐν τοῖς δύο αὐτοῦ λόγοις τοῖς ἐπιγραφόμενοις «Πρὸς τοὺς ἑλληνίζοντας καὶ τοὺς τὰ θεῖα μυστήρια βεβηλοῦντας» καὶ «Περὶ τῆς ἐκ τῶν γραφῶν ὠφελείας».

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ῥουζάνου δοθεῖσα ὠθησις ἐπὶ μακρὸν δὲν ἐκαρποφόρησεν ἐν Ἐπτανήσῳ. Πρέπει νὰ κατέλθωμεν μέχρι τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος διὰ νὰ εὐρωμεν ἐν Λευκάδι κυρίως τὸν Ζαμπέλιον καὶ ἔπειτα τὸν Βαλαωρίτην καὶ τὸν Ι. Σταματέλον στρέφοντας τὴν προσοχὴν πρὸς τὴν λαογραφίαν ὡς πηγὴν τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ἡ Ἰδρυσις τῆς Ἴονίου ἀκαδημίας, ἡ σύστασις ἑταιρειῶν τινῶν φιλολογικῶν ἔχουσῶν χαρακτηριστὰ¹, ἀργότερον δὲ καὶ περιοδικῶν, δυστυχῶς βραχυδίων, ἐν οἷς ἡ Ἴόνιος ἀνθολογία καὶ Ζακύνθιακά τινὰ ἐφήμερα περιοδικὰ δημοσιεύματα, ὧν μόνον ἐπὶ μακρὸν ἐπιζῆσαν εἶνε αἱ Μοῦσαι τοῦ κ. Λεωνίδου Ζώη, ἐχρησίμευσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ διατηρήσωσι τὸ ἀρξάμενον καὶ δι' ἐπιτοπίων ἐρευνῶν διατρανούμενον ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον.

Τὴν πρώτην δ' ὡς εἰκὸς θέσιν ἐν τῇ τοιαύτῃ τροπῇ τῶν ἱστορικῶν μελετῶν ὑπὸ τοπικὴν ἐποψίν κατέχει ἡ Κέρκυρα, καὶ ὁ χρονολογικῶς πρῶτος ἐν τοιοῦτῳ πνεύματι Ἐπτανήσιος ἱστορικός εἶνε ὁ Ἄνδρέας Μαρμοράς. Ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ ἐξεδόθη τῷ 1672 ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐπιγράφεται *Della historia di Corfù, descritta da Andrea Marmorà, nobile Corcirese libri otto*. Οὐκ ἄνευ λόγου ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ὡς εὐπατρίδην καὶ συνέγραψεν ἰταλιστί². Εἶνε πράγματι ὁ Μαρμοράς γνήσιος ἀντιπρόσωπος τῶν πιστῶν εἰς τὴν παρὰ τὰ βενετικὰ τεναγῆ Dominante εὐπατριδῶν τῆς Κερκύρας. Ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ, καίπερ ὑπερευδοκιμηθεῖσα κατὰ πολὺ τὴν σήμερον καὶ ἀπηρχαιωμένη, δὲν στερεῖται παντελῶς ἀξίας ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῆς ζητήσεως, ἀλλ' εὐρί-

¹ Ἐν τοιοῦτῳ φιλολογικῷ κέντρῳ ἔβαιναν ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἀνγκνίσματὰ τινὰ ἱστορικὰ τοῦ Στυρ. Βλασοπούλου, ἀποκαίμενα ἀνάδοτα ἐν τοῖς 86^ο ἀριθ. 229 καὶ 233 κώδιξι τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας (Ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα Τόμ. Β' σ. 461, 463).

² Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ βιβλίου τούτου ἐξεδόθη, κατ' ἐπιτομίην ἐν τισὶ μέρεσιν, ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1902 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορία τῆς νήσου Κερκύρας ὑπὸ Ἄνδρέου Μαρμορά».

σκεται πολὺ ὀπίσω ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς κριτικῆς. Παρέχει ἐν τούτοις ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ἀξιολογὰ τινὰ στοιχεῖα, ἐν οἷς ἢ ἐν σ. 312-33 ἀναγραφῇ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Κερκύρας ἐν ἔτει 1679.

Τὴν κριτικὴν δ' ἐκείνην, ἣν μάτην ζητοῦμεν παρὰ τῷ Μαρμορᾷ εὐρίσκομεν ἀφθονοῦσαν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἑπτανησιῶν ιστοριογράφων καὶ ἰδρυτοῦ τῆς ἐν Κερκύρα ἱστορικῆς σχολῆς, τοῦ ἐκ Κύπρου ἔλκοντος τὸ γένος¹ Ἀνδρέου Μουστοξύδου.

Ὁ Μουστοξύδης εἶνε ἀνὴρ πολυμερῆς, οὗ τὸ καθ' ὄλου ἀξίωμα δὲν ἐξετιμῆθη ἀκόμη προσηκόντως οὔτε παρ' ἡμῖν, οὔτ' ἐν Ἰταλίᾳ, καίτοι ἀνήκει ἀπὸ κοινοῦ εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας οὗ μόνον ὡς λόγιος, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς παράγων. Καὶ ἡμεῖς μὲν, ἐξετάζοντες ἐν αὐτῷ τὸν φιλόλογον, τὸν ἀρχαιολόγον, τὸν ἱστορικόν, δὲν δυνάμεθα νάμνημονήσωμεν αὐτοῦ ὡς πρώτου Ἑλληνοῦ ὑπουργοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ Καποδιστρίου καὶ ὡς ἀρχοντος τῆς παιδείας ἐν Ἑπτανήσῳ. Οἱ δὲ Ἴταλοὶ δικαιοῦνται μὲν νὰ συμπεριλάβωσιν αὐτὸν εἰς τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν λογοτέχναις οὗ μόνον διὰ τὴν προτίμησιν, μεθ' ἧς ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἔγραψε τὰς κυριωτάτας τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ συγγραφῶν καὶ τὴν γλαφυρὰν εἰς τὸ ἰταλικὸν ἰδίωμα μετάφρασιν τοῦ Ἡροδότου, ἧς καλλιτέραν οὐδὲ μέχρι τοῦδ' ἀπέκτησεν ἡ Ἰταλία ἀλλὰ καὶ ὀφείλουσι νὰ εἶνε καὶ ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν εὐγνωμόνες πρὸς αὐτὸν, διότι διὰ τὴν φιλίαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς συντελεστάς τῆς ἰταλικῆς παλιγγενεσίας καὶ διὰ τῆς μετὰ τινῶν αὐτῶν ἀλληλογραφίας, οἷα σώζεται ἐν τισὶν ἰταλικαῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀδιάφορος πρὸς ἐκείνους τοῦλάχιστον τῶν Ἰταλῶν, ὅσοι θέλουσι νάναγνωρίσωσιν εὐκρινῶς τὴν οἰανδήποτε συμμετοχὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως. Ὅπως-δήποτε δὲ δὲν ἐλησμονήθη ἐν Ἰταλίᾳ μέχρι τοῦ νῦν ὁ Μουστοξύδης ὡς ἐρευνητῆς, καὶ θὰ ἐνθυμῶμαι πάντοτε ὅσα εὐφημα περὶ αὐτοῦ μοι ἔλεγεν ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν βαθεῖ γήρατι ἀποθανὼν διευθυντῆς τῆς Ἀμβροσιακῆς βιβλιοθήκῃς τοῦ Μεδιολάνου ἀδδῆς Ceriani, ὅστις ἐνε-

¹ Εἶπε μὲν ἀρχῆθεν τὸ γένος ὁ οἶκος Μουστοξύδου ἐκ Κύπρου, ἀλλ' ἦδη τῷ 1672 εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Κερκύρας παρὰ τῷ *Andrea Marmorà* ἐνθ' ἀν. σ. 312. Ὅμοίως δ' ἐξ οἴκου κυπριακοῦ, προσφατότερον μεταναστεύσαντος, εἶπε τὸ γένος ὁ Ἰωάννης Οἰκονομίδης, καθηγητῆς τῆς Ἴονίου Ἀκαδημίας, καὶ Ἠπειρώται ἦσαν οἱ ἐν αὐτῇ καθηγηταὶ Χριστόφορος Φιλιππῆς καὶ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος καὶ ὁ ἐμὸς πατὴρ Παύλος Λάμπρος, ὧν τὰς ἐμμέσως εἰς τὴν ἱστορίαν συμβαλλούσας φιλολογικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς μελέτας ἀποκλείομεν διὰ τοῦτο ἐνταῦθα.

θυμείτο τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐπιτυχίαν, μεθ' ἧς εἶχεν ἐργασθῆ, ἐν τῇ νεότητι ἀμφοτέρων ὁ Μουστοξύδης ἐν τῇ πλουσίᾳ εἰς ἑλληνικὰ χειρόγραφα βιβλιοθήκῃ ἐκαίτη. Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους ἐπέστι, ἢ ἴσρα, καθ' ἣν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν Κέρκυραν ἰδίως ἡ ὑποχρέωσις νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς συντάξεως ἐκτενοῦς βιογραφίαις τοῦ μεγάλου Κερκυραίου ὑπὸ πάσας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ βίου αὐτοῦ, καθ' ἣν καὶ ἄλλοτε ἦδη πρότερον ἐξέφρασα εὐχὴν¹.

Ἐξετάζοντες δ' ἐνταῦθα τὸν Μουστοξύδην μόνον ὡς ἱστορικόν. εὐρίσκομεν αὐτὸν κυρίως ἐνδιαιτρίδοντα περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Κερκύρας. Διὸ καὶ βλέπομεν αὐτὸν δικαίως ἀνακηρυχθέντα ὑπὸ τῆς ἑπτανησιακῆς γερουσίας ἱστοριογράφον τῶν Ἴονίων νήσων. Ἦδη, τῷ 1804 ἔγραψε τὰς *Notizie per servire alla storia Corcirese*, τῷ δὲ 1811-4 ἐδημοσίευσεν ἐν Μεδιολάνῳ τὰς διτόμους *Illustrazioni Corciresi* τῷ 1822 ἐξέδωκε γαλλιστὶ ἀνωνύμως πατριωτικὴν περιγραφὴν τῶν ἄθλων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822², καὶ τέλος τῷ 1848 ἐξετυπώθη ἡ συγγραφή αὐτοῦ *Delle cose Corciresi*. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἀπησχόλησεν αὐτὸν ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, ὡς ἀποδεικνύουσι τὸ ἰταλιστὶ ἐν ἔτει 1845 δημοσιευθὲν ὑπόμνημα αὐτοῦ περὶ τῆς νήσου Ἰμβροῦ καὶ αἱ μονογραφαὶ περὶ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἀνδρῶν κατὰ ποικίλας ἐποχάς, μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι, ὃν μόνος συνέτασεν ἄνευ συνεργατῶν.

Εἶχε πράγματι ἀνάγκην ὁ Μουστοξύδης τοιοῦτου ὄργανου, ὅπως ἐκδώσῃ τὴν περισσὴν ὕλην, ἣν εἶχε συναποκομίσει ἐκ τοῦ χαρτοφυλακίου αὐτοῦ ἀπὸ τῶν εὐρυτάτων ἐρευνῶν ἐν βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις τῆς Δύσεως, καὶ ταῦτα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς αἱ τε ἀποδημίαι ἦσαν πολὺ δαπανηρότεραι καὶ δυσκολώτεραι ἢ νῦν καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν κωδίκων καὶ ἀρχεακῶν ἐγγράφων δὲν παρείχοντο αἱ σημεριναὶ εὐκολίαι. Διὰ τοῦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ 1816 βλέπομεν αὐτὸν χωροῦντα μετὰ τοῦ Σχινᾶ εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς Συλλογῆς ἑλληνικῶν

¹ Σπυρ. Π. Λάμπρου «Ὁ Καποδίστριας ὡς θεμελιωτὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως» ἐν τῷ περιοδικῷ «Μελέτη» 1908 σ. 80 κ. ἔ. Βιογραφίαν τοῦ Μουστοξύδου ἔχομεν μέχρι τοῦδε τὴν γραφίσαν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, ἣν ἔβλε ἀναγραφομένην κατωτέρω μετὰ τῶν ἔργων τοῦ Λευκαδίου τούτου λογίου.

² *Précis des opérations de la flotte grecque durant la révolution de 1821 et 1822*, écrit par un Grec, et publié par G. Agrati. Ἐν Περσίοις, 1822.

ἀνεκδότων ἀλγισμότητος δὲ θὰ μείνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀμβροσιακῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μεδιολάνου ἀνακάλυψις τοῦ τέως λείποντος μέρους τοῦ Περί ἀντιδόσεως λόγου τοῦ Ἴσοκράτους¹. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀρκούντως ἀναπτυχθῆναι, καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἐρευνᾶι τοῦ Μουστοξύδου δὲν ἔτυχον τῆς προσεχούσης ὑποστηρίξεως. Διὸ βλέπομεν αὐτὸν ἀναγκαζόμενον νᾶρτίσῃ ἀτελεῖ, καὶ αὐτὸν τὸν πρῶτον τόμον τοῦ πολυτίμου Ἑλληνομνήμονος, τὴν φιλοπονίαν αὐτοῦ ἐν τῇ γῆρατι μὴ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἀκαταπρόβλητον θράσιν τῶν νεανικῶν χρόνων καὶ πλήθος ὑλικῶν μείναν ἀνεκδοτῶν, ὅπερ ἐν μέρει μόνον ἐχρησιμοποίησεν ἐκ τῶν ἐνότων ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ Μουστοξύδης ἐν τοῖς «Ἀναλέκτοις»² ἐκτὸς τῆς ἐκδόσεως τοῦ κεφαλαίου τῶν Ἀποδημιῶν τοῦ Νικάνδρου Νουκίου τοῦ περιέχοντος τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐν ἔτει 1537 πολιορκίας τῆς Κερκύρας (Ἐν Κερκύρα, 1865).

Οὕτως ἀπὸ περισσῆς παρασκευῆς περισυλλέξας ὁ Μουστοξύδης πλούσιον ὑλικὸν ὡς ἱστοριοδίφης, ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸ ὡς ἱστορικὸς ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ, ἀνοίξας νέας τρίβους εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν οὐ μόνον τῶν κατὰ τὴν Κέρκυραν, ἀλλὰ καὶ τῶν τυχῶν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, μάλιστα κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οὐδὲ περιωρίσθη, εἰς τὸ εὐρετικὸν μέρος τῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ συνθέσει διεκρίθη, διαπεράνας τὸ ἀναληφθὲν ἔργον μετὰ διαυγείας πνεύματος, ἀκριθείας περὶ τὴν μέθοδον καὶ κριτικῆς δεινότητος. Παρουσίασε κατὰ ταῦτα οὐ μόνον πρότυπον φιλοπονίας καὶ ζήλου, ἀλλὰ καὶ πάσας ἐκεῖνας τὰς ἀρετὰς, πάντα ἐκεῖνα τὰ προσόντα, ἅτινα εἶνε ἀναγκαῖα εἰς ἰδρυτὴν ἱστορικῆς σχολῆς. Διὰ ταῦτα τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν ἔληξε μετ' ἐκείνου θανόντος, ἀλλ' ἐκλήροδότησεν εἰς ὅλην τὴν Ἑπτάνησον, μάλιστα δ' εἰς τὴν Κέρκυραν, τὸν ζῆλον πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐρευνας. Ὑφ' οὗ αὐτὸς διεπνέετο, συνδεδεμένον ἀναποσπάστως πρὸς τὰ μεγάλα διδάγματα τῆς κριτικῆς, ἣτις διακρίνει τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη δὲ κληρονομία, πρὸς ἣν συνδυάζεται τὸ εὐεργέτημα τῶν πλουσίων τῆς Κερκύρας ἀρχείων καὶ αἱ μακράωνες ἀναμνήσεις πολυτρόπου καὶ ἀξίας μελέτης ἱστορίας τῆς νήσου κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῶν τυχῶν αὐτῆς, γίνεται κλισθητοτάτη ἐν τοῖς ἔργοις τῶν

¹ Ἴσοκράτους Λόγος περὶ τῆς ἀντιδόσεως ἤδη πρῶτον εἰς τὴν ἀρχαίαν γραφὴν διασκευασθεὶς καὶ ὀγδοήκοντα περίπου σελίδας ἐπαυξηθεὶς σπουδῇ Ἀνδρέου Μουστοξύδου, ἱστοριογράφου τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐν Μεδιολάνῳ, 2118'.

² Ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀναλέκτων Τόμος πρῶτος. Ἐν Κερκύρα, 1892.

Κερκυραίων ἐκείνων ἐρευνητῶν, οἵτινες συνεχίζουσι τὸ μέγα ἔργον τοῦ Μουστοξύδου ἐν μικρῷ ἢ μεγάλῳ μέτρῳ οἶοναι ὡς διάδοχοι καὶ ἐπίγονοι αὐτοῦ.

Μεταξὺ τούτων ἐξέχει βεβαίως ὁ πρόωρος θανὼν Ἰωάννης Ῥωμανός, ἐρευνητὴς εὐπατρίδης, δύναμαι νὰ εἶπω, πνεῦμα λεπτὸν, ζητητῆς ἐπίμονος, παρατηρητῆς ἀκριβολόγος. Ὁ Ῥωμανός δὲν ὑπῆρξε πολυγράφος. Ὁ λατινομαθὴς λόγιος ἐφαίνετο ἀκολουθῶν τὸ παράγγελμα τοῦ Ὁρατίου *non sumus prematur in annui*. Ἐπίμενα προεκτικῶς εἰς τὴν ἐρευναν. ἐξωνόχισε τὰ πάντα μετὰ λεπτομερείας, σχεδὸν ὡς μετὰ τινος ἰστορικοῦ. Ἦτο μελλητῆς, ἐχρειάζετο, δύναμαι νὰ εἶπω, ἄθρησιν τινα πρὸς συντέλεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζομένων ἔργων. Ἐνθυμοῦμαι τοὺς δισταγμοὺς, τὴν μέχρι παρθενικῆς δεξιότητος προβαίνουσαν μετριοφροσύνην αὐτοῦ, ὅτε παρώρμησεν αὐτὸν ὁ μακρῆς πατήρ μου, καρασχῶν τὰς ἀναγκάίας δαπάνας, ἔπως ἐκδώσῃ τῷ 1878 τὸ ἐπιφανέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν Γρατιανὸν Ζώρζην. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ βιβλίου τούτου, ἣν μάτην εἶχεν ὁ ἐμὸς πατήρ πειραθῆ νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ μεταβάλῃ, «Γρατιανὸς Ζώρζης αὐθέντης Λευκάδος, ἱστορικὴ πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ Καρόλου Χόπφ, μετανεχθεῖσα ἐκ τῆς Γερμανικῆς ὑπὸ Ἰωάννου Ῥωμανοῦ, προτάξαντος ἱστορικὴν μελέτην περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας καὶ τῶν παλατινῶν Κομήτων Οὐρσίνων, αὐθεντῶν Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ἐκδοθεῖσα δὲ ἀναλώμασι τοῦ φιλογενοῦς Κυρίου Παύλου Λάμπρου» (Ἐν Κερκύρῃ. 1878) ἀρκεῖ νὰ δείξῃ καταδήλως τὴν μετριοφροσύνην τοῦ ἀνδρός. Καὶ δὴ τὸ μὲν μετάφρασμα, ἐξ οὗ τιτλοφορεῖται τὸ ἔργον, σύγκειται ἐκ δεκατριῶν ἐν ἑλῶ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου σελίδων, τὸ δὲ μέγα αὐτοῦ μέρος, ἐκτεινόμενον εἰς ἑτέρας διακοσίας ἐνενήκοντα δύο σελίδας, εἶνε πλὴν τῶν ἐν τέλει ἐγγράφων ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀνδηγαυῶν πρωτότυπος πρόλογος τοῦ μεταφραστοῦ. Ἐὶς πρωτότυπον τοῦτο ἔργον, γεγραμμένον ἐν γλώσσῃ ἐπιμελεῖ, ἀκριβῆ καὶ ὀλίγον ἀπεχούσης γλαφυρίας, κατέδειξε τὴν ἐπιστασίαν περὶ τὴν ἐρευναν καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς μεθόδου τοῦ Ῥωμανοῦ. Καίπερ ἀκολουθῶν καὶ θαυμάζων τὸν Γερμανὸν μεσαιωνοδίφην Κάρολον Χόπφ, οὗ ἐξαίρετος βιογραφία καὶ βιβλιογραφία τῶν ἔργων παραναίρεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὁ Ῥωμανός, φορῶν πάντοτε τὸ χειρόκτιον εὐπατρίδου, ἐπανορθῶναι πολλάς αὐτοῦ πλάνας, καὶ αἱ ὀλίγαι σελίδες περὶ τοῦ Γρατιανοῦ Ζώρζην, ἃς ἐπελάβετο νὰ μεταφράσῃ, ἔδωκαν εἰς αὐτὸν τὴν ἐξαίρετον ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ καὶ καταγράψῃ σελίδας μακρὰς περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ὅλης Ἑσπανίης κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας μετὰ περισσῆς πολυ-

μαθείας καὶ ζήλευτης κριτικῆς. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταῦτα ἐν τῇ Γρατιανῷ Ζώρζῃ ὁ Ῥωμανὸς, ἀλλ' ἐθήκεν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τὰς κρίσεις εὐρυτέρων ἐρευνῶν περὶ τῆς ἀνθηρωικῆς ἐν Κερκύρα κυριαρχίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἐρευνῶν, αἰτινες ἀπετέλεσαν διαρκὲς τοῦ βίου αὐτοῦ μέλημα καὶ χάρμα. Πλειστάκις τὸ θέρος, ἀπαλλασσόμενος τῶν φροντίδων τοῦ Γυμνασίου Κερκύρας, ἔπερ διηύθυνεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη μετ' ἐπιτυχίας ὑπερόχου, ἔσπευδεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔποιε ἀντίληψιν κυρίως ἐκ τοῦ πλουσίου ἀρχείου τῆς Νεαπόλεως τὴν ἀναγκαίαν πρὸς τὰς μελέτας αὐτοῦ ὕλην. Χαίρων δ' ἐγὼ ἔλαβον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναντήσω ἀργότερον ἐν τῷ ἀρχεῖῳ ἐκεῖνῳ τὰ ἄγνη τῆς ἀόκνου ἐργασίας τοῦ ἀγαστοῦ φίλου καὶ νὰ εὔρω σωζομένας ζωηρὰς ἀκόμη αὐτόθι τὰς ἀναμνήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ θάνατος, ἐπελθὼν ὑπὲρ μέτρον προῶρως, ἔκοψε τὸ νῆμα ζωῆς πολυτίμου ἐν αὐτῇ τῷ μέσῳ τοῦ εὐέλπιδος αὐτοῦ σταδίου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον κατέλιπεν εἰς ἡμᾶς ὁ Ῥωμανὸς πλὴν τοῦ Γρατιανοῦ Ζώρζι, ἀξιολόγους τινὰς μονογραφίας¹. Μεταξὺ δὲ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ

¹ Βίος Μαξίμου Μιχαγονίου ἐν τῇ Ἐφημερίδι Ἀθηνῶν «Ἑλλην» ἀρ. 32 καὶ 33 τῆς 14 καὶ 22 Ἀυγούστου 1858.—«Ἐπιτομίδιος κερκυραϊκῆ ἐπιγραφῆ» ἐν τῇ Ἐφημερίδι «Ἄρξ» τῆς 24 Σεπτεμβρίου 1877 καὶ ἐν ταῖς Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen. Τόμ. Β', 1871, σ. 288. Πρβλ. Iscrizione sepolcrale Corcirese edita e dilucidata dal prof. Giovanni Romanò. Traduzione di Federico Albani. Ἐν Κερκύρα. 1877.—Ἀημοσία κερκυραϊκῆ πρῶξις λατινικῶν συνταταγμένη περὶ ἀποδόσεως ἐθαλοδοῦλων ἐκ Βαγεντίας τῆς Ἡπείρου, δυναστεύοντος ἐν Κερκύρα τοῦ Ταραντίνου ἡγεμόνος Φιλίππου τοῦ β' μετὰ βραχείας εἰσαγωγῆς. Ἐν Κερκύρα. 1892.—Ἀνθηρωϊκὸν δέπλωμα τοῦ Ταραντίνου ἡγεμόνος Φιλίππου τοῦ β' περιέχον μετὰφρασιν χρυσοδοῦλλου Μιχαήλ τοῦ β', δεσπότου τῆς Ἡπείρου» ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἔθνολογικῆς ἐταιρείας Τόμ. Β' σ. 587 κ. ἔ. καὶ ἐν χωριστῷ ἀποσπάσματι.—Περὶ τοῦ ἐν Κερκύρα τιμαρίου τῶν Ἀθιγγάνων ἐν τοῖς τοῦ Σπυρ. Π. Λάμπρου Κερκυραϊκοῖς ἀνεκδότοις (Ἐν Ἀθήναις. 1882) σ. 63 κ. ἔ.—Τὸ ἄρθρον «Ἀγίλα» ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Πολίτου=Μπάρε Τόμ. Α' σ. 247 κ. ἔ.—Περὶ Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου ἐν τῇ Ἐφημερίδι Κερκύρας «Φιλόπατρις» τῆς 5 καὶ 11 Μαΐου 1883.—Περὶ λόγων Κερκύρας, αὐτόθι τῇ 25 Ἰουνίου 1883.—«Ἡ εβραϊκὴ κοινότης τῆς Κερκύρας» ἐν τῷ περιοδικῷ Ἐστία 1891 Ἰαν.-Ἰουνίου σ. 373 κ. ἔ., 384 κ. ἔ., 401 κ. ἔ. Ἰταλικὴ μετάφρ. Cenni storici sulla Comunità Israelitica di Corfù ἐν τῷ Mosè - Antologia Israelitica τῆς Κερκύρας Ἐτ. Η' (1885) Ἰανουαρίου—Ἰουνίου. Γαλλικὴ μετάφρ. Histoire de la Communauté Israélite de Corfou ἐν τῇ Revue des études juives τοῦ 1892 καὶ ἐν χωριστῷ ἀποσπάσματι.—Πολύτιμοι εἶνε αἱ συμβολαὶ τοῦ Ῥωμανοῦ αἱ ἀπαντῶσαι πολλαχῶς τῆς Bibliographie ionienne τοῦ Legrand-Pernot. Ἀξιολόγον βιογραφίαν τοῦ Ῥωμανοῦ, ἐν ἡ μνημονεύοντα: καὶ τινες ἄλλαι μικροτέρου λόγου μονογραφίαι αὐτοῦ, ἔγραψεν

εὐρέθη τοῦλάχιστον ἡ Ἱστορία τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου προω-
 δευμένη εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἐν σχεδῶν, ὥστε νὰ δυνηθῶσιν οἱ αἰετοὶ
 αὐτοῦ νὰ ἐκδώσωσιν αὐτὴν φροντίδι τοῦ Λευρεντίου Βροκίνη οἷαν
 μὲν δὲν ἤθελε δημοσιεύσει ἀκόμη ζῶν ὁ συγγραφεὺς, ἀλλ' ἦν ὅπως-
 δήποτε ἀσπασίως ἐδέχθησαν οἱ παρ' ἡμῖν φιλόστοροις ἔστω καὶ οὕτως
 ἐκδεδομένην¹.

Τοιαύτη, ὑπῆρξεν ἡ θέσις τοῦ Ῥωμανοῦ ἐν τῇ ἱστορικῇ σχολῇ τῆς
 Κερκύρας τῇ ὑπὸ τοῦ Μουστοξόδου ἰδρυθείσῃ² εἰς αὐτὸν δ' ὀφείλεται
 καὶ τι ἄλλο πολλοῦ λόγου ἄξιον, ἡ ὑπ' αὐτοῦ πρώτου ἐν Κερκύρα
 εἰς τὰς ἱστορικὰς μελέτας εἰσαγωγὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τῆς μόνον
 ἀργά, ἐν τῇ Ἑλληνομνήμονι, ἐποιήσατο χρῆσιν ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς,
 ἀλλ' ἤτις εἶχεν ἤδη γέιναι ὄργανον ἱστοριογραφικὸν τοῦ Ζαμπελίου
 καὶ τοῦ Λιώτη. Τὰ ἰταλικά τοῦ Μαρμοῤῥα καὶ τοῦ Μουστοξόδου ἐν
 τοῖς κερκυραϊκοῖς μελετήμασι, τὰ γαλλικά τοῦ Νικολάου Τιμολέον-
 τος Βουλγάρειος³ ἀντικατέστησε πλείον ἢ πάτριος γλώσσα, ἥς ἄλλως
 ὑπέρημαχοι εἶχον ἀναδειχθῆ οἱ Ἴόνιοι ἤδη ἀπὸ προτέρων χρόνων ἐν
 τῷ ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως ἀγῶνι.

Τὴν διπλὴν ταύτην κληρονομίαν τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ Μου-
 στοξόδου, τὴν τοῦ ἱστοριοδιωκτοῦ ζήλου ἠνωμένου μετὰ τῆς κριτικῆς
 ἐξ ἑνός, καὶ τῆς χρήσεως τῆς ἐλληνικῆς ἐξ ἑτέρου, ἔχοντες οἱ Κερκυ-
 ραῖοι, συνεχίζουσι καὶ μετὰ τὸν Ῥωμανὸν τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν περὶ
 τῶν πατρίων ἐν μελέταις διεξαγομέναις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ
 οἶονεὶ ἐσφραγισμέναις ὑπὸ τῆς σφραγίδος τοῦ μεγαλεπήβολου ἰδρυ-
 τοῦ τῆς σχολῆς. Οὕτω βλέπομεν, πλὴν τοῦ ἤδη προμνημονευθέντος
 Νικολάου Βουλγάρειος καὶ τοῦ Νικολάου Μάνεση⁴, γραψάντων πρὸ
 τοῦ Ῥωμανοῦ, ἱστοροῦντας τὰ κατὰ τὴν Κέρκυραν ἢ γενικώτερον τὴν

ὁ Λευρέντιος Βροκίνης ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως⁵ «Ἱστορίας
 τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου» τοῦ Ῥωμανοῦ σ. δ' κ. ε.

¹ Ἰδε χαρακτηρισμὸν τοῦ Ῥωμανοῦ ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου ἐν Λόγοις
 καὶ Ἄρθροις (Ἐν Ἀθήναις, 1902) σ. 598 κ. ε.

² Les Îles Ioniennes et les traités qui les concernent. Ἐν Λειψίᾳ καὶ
 Παρισίαις, 1852.— Ὁ Βουλγάρειος ἔγραψε κατόπιν καὶ ἐλληνιστὶ ἀξιόλογον μα-
 νογραφίαν «Τὸ ἀρχαιοφολακτεῖον Κερκύρας», δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Παρνασσῷ τοῦ
 1880 (σ. 528 κ. ε. 745 κ. ε.) καὶ ἐν ὀλίγοις ἐξ αὐτοῦ χωριστοῖς ἀντιτύποις.

³ Ἀληθῆς ἐκθεσις περὶ τοῦ ἐν Κερκύρα θαυματουργοῦ λειψάνου τοῦ ἀγίου
 Σπυρίδωνος ὑπὸ Ν. Τ. Βουλγάρειος καὶ Ν. Β. Μάνεση. Ἐν Κερκύρα, 1857 καὶ ἐν
 Βενετίᾳ, 1886.— Περὶ Νικολάου Ἀρλιώτη (1781-1812) ἐκ τῶν χειρογράφων χρό-
 νικῶν αὐτοῦ. Ἐν Κερκύρα, 1873.— Ἀλωσις Κύπρου (1571) σύγγραφον διήγησις
 ὑπὸ Α. Ῥικκοβόνη μετὰ σημειώσεων. Ἐν Κερκύρα, 1876.

Ἐπτάνησον τὸν Φρειδερίκον Ἀλβάνη¹, τὸν Μάρκον Θεοτόκη², τὸν Ἀνδρέαν Ἰδρωμένον³, τὸν Σπυρίδωνα Παπαγεωργίου⁴, τὸν Νικόλαον Γερακάκη⁵, τὸν Δάζαρον Βελέην⁶, τὸν ἐμπειρότατον γνώστην τοῦ ἀρχαιοφυλακείου Κερκύρας Λαυρέτιον Βροκίην⁷ καὶ

¹ Νικόλαος ὁ Μαντζαρός, βιογραφικὸν σχεδιάσμα. Ἀγκυτώσις ἐκ τοῦ Ἀττικῆς Ἡμερολογίου τοῦ ἔτους 1874 μετὰ προσθήκης ἐγγράφων. Ἐν Κερκύρᾳ. 1874. — Ἡ ἐν ἔτει 1587 πολιορκία τῆς Κερκύρας καὶ τὰ περὶ τὴν Καρτενίδα Καλὴν κατὰ τὰς ἀνεκδότους ἐπιστολάς νῦν τὸ πρῶτον μεταφρασθεῖσας ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μετὰ διορθωτικῶν σημειώσεων ἐκδοθεῖσας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1887. — Κερκυραϊκὰ ἀπομνημονεύματα. Ἐν Κερκύρᾳ. 1891 καὶ 1892. — Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ τίτλων εὐγενείας καὶ περὶ τῶν τιμαρίων Κερκύρας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1894.

² Ἐπικρίσεις ἐπὶ περιόδων τινῶν τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Πύλου Λάμπρου «Νομίματα καὶ μετάλλια τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας». Ἐν Κερκύρᾳ 1885. — Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ αἱ στάσεις αὐτῆς ἐν ἔτεσι 1800, 1801, 1802. Ἱστορικαὶ σημειώσεις ἐξαχθεῖσαι ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1884.

³ Περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀφομοίωσης πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰονίου δικαίου. Ἐν Κερκύρᾳ. 1879. — Ἡ δίκη τῶν ἐν Ἀργινούσις στρατηγῶν. Ἐν Κερκύρᾳ. 1883. — Ὁ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἀγὼν τῶν Ἑπτανήσιων 1815 - 1864. Πολιτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1889. — Ἡ πρώτη ἐν Κερκύρᾳ δημοσιὰ σχολή, 1805—1824. Ἀγκυτώσις ἐκ τοῦ 17' τόμου τοῦ Παρυχοσοῦ. Ἐν Ἀθήναις. 1890. — Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1895.

⁴ Περὶ τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου, μητροπολίτου Κερκύρας (876—953). Ἐν Κερκύρᾳ. 1872. — Merkwürdige in den Synagogen von Korfu im Gebrauch befindliche Hymnen (Ἐν ταῖς Ἀβηλλοῦσις ἐκδοθεῖσαι ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας). Ἐν Βερολίνῳ. 1882 σ. 225 κ. ε. — Ἐβραϊκοῦ ἑλληνικῆς ἐλεγείας ἐν τῇ Ἐπιτομῇ τοῦ Παρυχοσοῦ Ἔτ. Ε' (1901) σ. 157 κ. ε.

⁵ Κερκυραϊκὰ σελίδες. Ἐν Κερκύρᾳ. 1906. — Ἐπισκόπησις τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἰδιοκτησίας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1911.

⁶ Ὁ Καποδίστριας ὡς θεμελιωτὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθήναις. 1908.

Βιογραφικὰ σχεδίασμα τῶν . . . διαλαμπάντων Κερκυραίων ἐν Κερκύρᾳ. 1877. — Γεωργίου Προσκέλλου ἀνεκδότα χειρόγραφα ἀφορώντα τὴν . . . βίβησιν τοῦ . . . Γουίλφορντ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέν ἐν Κερκύρᾳ. 1879. — Προνομικὰ Παλατινῆς κομητείας δικαιοῦματα ἐν Κερκύρᾳ κατὰ τὴν 15' ἑκατονταετηρίδᾳ ἐν τῇ ἐφημερίδῃ Κερκύρας Φιλόπατρις τῆς 13 Νοεμβρίου 1883. — Ἐκθῆσις περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐν Κερκύρᾳ ἀρχείου τῆς πρώην Ἰονίου κυβερνήσεως· αὐτῶσι τῇ 10 Δεκεμβρίου 1883. — Σύντομος ἀφήγησις τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου Καποδίστριας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1886. — Περὶ τῶν ἐτησίως τελομένων ἐν Κερκύρᾳ λιτανειῶν τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ τῆς ἐν ἔτει 1716 πολιορκίας τῆς Κερκύρας, ἱστορικὴ ἐπιτομὴ ἐξ ἐκδομένων καὶ ἀνεκδότων ἐγγράφων. Ἐν Κερκύρᾳ. 1894. —

εἶ τινα ἄλλον. Προστίθεται δ' εἰς τούτους ὁ ἀπὸ παιδῶν μὲν ἤδη ἀπομακρυνθεὶς τῆς Κερκύρας, ἀπὸ οὐδέποτε ἀποστάς τῆς πρὸς τὴν γενέτειραν στοργῆς κ. Σπυρίδων Σακελλαρόπουλος¹, οὗ ἤδη ὁ πατήρ, ὑπάρξας καθηγητῆς τῆς Ἰονίου ἀκαδημίας, εἶχε καὶ αὐτὸς συμβάλει ἐν παλαιαῖς ἡμέραις εἰς τὰς ἱστορικὰς μελέτας διὰ τοῦ Ἐγχειριδίου παλαιογραφίας, ἐννοῶν διὰ τῆς λέξεως ταύτης τὴν ἐπιγραφικὴν. Ἦτις συμπεριλαμβάνετο ἔτι κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Montfaucon εἰς τὴν παλαιογραφίαν².

Ἀπὸ δὲ τῆς Κερκύρας πρέπει πρῶτον νὰ μεταδώμεν εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὅπως εὖρωμεν ἄξιον λόγου πολλοῦ ἱστορικόν, ὅστις ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς κριτικῆς δύναται νὰ ταχθῆ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Μουσταξόδου εἶνε δὲ οὗτος ὁ Ἐρμούνης Λοῦντζης.

Ἡ Ζάκυνθος εἶχεν ἀναδείξει ἤδη πρὸ αὐτοῦ δύο πατριδογράφους. Περὶ ἑρχόν μάλιστα εἶνε, ὅτι ὁ πρῶτος τούτων δὲν εἶνε ἐπιχώριος ἀνὴρ, ἀλλὰ παραπλῆμος, ὁ Λατίνος ἐπίσκοπος Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας Βαλθάσαρ Μαρίας Ῥεμονδίνης, δημοσιεύσας συγγραφὴν περὶ τῶν

¹ Ἐκδόσις δευτέρα μετὰ προσθηκῶν. Ἐν Κερκύρᾳ. 1893. — Ὁ ἐπὶ ἐνατοκρατικῆς τακτικῆς τοῦ Κερκυραϊκοῦ ἄσπετος (1576—1588) καὶ ἡ Βασιλικὴ Βόλη. Ἐν Κερκύρᾳ. 1892. — Ἡ περὶ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίαις τῶν Νεωπλῆων καὶ τῶν Μονεμβασίων. Ἱστορικὴ πραγματεία. Ἐν Κερκύρᾳ. 1905. — «Κερκυραϊκὰ ἔγγραφα» ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Ζ' σ. 464 κ. ε.

² Σημειώσεις περὶ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἐν τῷ Ἀελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἔθνολογικῆς εταιρείας Τόμ. Α' (1838) σ. 263 κ. ε. — «Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν πατριὸν ἱστορίαν» ἐν Ἡμερολογίῳ Σκόκου τοῦ 1888 σ. 274 κ. ε. — «Σημειώσεις καὶ ἀνκνησεις ἐκ Κερκύρας» ἐν τῷ περιοδικῷ Παναθηναϊκῷ Τόμ. Γ' 15 Ὀκτωβρίου 1901. — «Πρὸ ἑνὸς αἰῶνος» ἐν τῷ περιοδικῷ Παναθηναϊκῷ τοῦ 1903 σ. 651. — «Ὁ τάφος τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ» ἐν τῷ περιοδικῷ Μελέτη τοῦ 1908 σ. 513 κ. ε. — «Ἀκαδημαϊκὴ ἑορτὴ ἐν Κερκύρᾳ πρὸ 54 ἐτῶν» ἐν τῷ περιοδικῷ Παναθηναϊκῷ τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1909. — «Σημειώματα περὶ τινῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων καὶ νομίμων ἐν Κερκύρᾳ» ἐν Λαογραφίᾳ τόμ. Β' (1910) σ. 699 κ. ε. — «Οἱ Σάμπροι τῆς Κερκύρας» ἐν τῷ Ἑπτανησιακῷ Ἡμερολογίῳ Γ. Ν. Πήλινα (Ἐν Ἀθήναις 1912) σ. 71 κ. ε. καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει. — Κερκυραϊκὰ σημειώματα ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. ΙΑ' (1914) σ. 174 κ. ε. καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει. — Μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ Α' Πανογιῶν Συνεδρίου ἐξῆδωκε καὶ «Ἱστορικὰ Πάριργα. Α'. Ἀνέκδοτον ἔγγραφον ἀναφερόμενον εἰς τὸν λόρδον Γύλφορντ.—Β'. Ἡ Ἐκλαμπροτάτη Γερουσίη τοῦ Ἠνωμένου κράτους τῶν Ἰονίων νήσων» ἐν τῷ Ἐπιτηρίδι τοῦ Παρθενίου τοῦ 1915.

³ Κωνσταντίνου Σακελλαροπούλου Ἐγχειρίδιον Ἑλληνικῆς παλαιογραφίας. Ἐν Μελέτῃ. 1837. — Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δημοσιεύθη «Τίς ἡ ὀφείλη τῆς ἀρχαιολογίας ἐν γενεῇ. Ὑπόμνημα ἀναγνωσθῆν τῆ 12 Ἀπριλίου 1840, εἰς τὴν Ἐταιρείαν τῶν φιλομαθῶν». Ἐν Κερκύρᾳ 1845.

ἀρχαιοτήτων καὶ τῶν τειχῶν τῆς Ζακύνθου λατίνιστι ἤδη τῷ 1756¹. Τῷ δὲ 1811 ἔγραψεν ἰταλίστι ὁ κόμης Παῦλος Μερκάτης «Δοκίμιον ἱστορικὸν καὶ στατιστικὸν περὶ τῆς πόλεως καὶ νήσου Ζακύνθου»². Ἄλλ' οὐδέτερος τούτων ἦτο προσωρισμένος νάναχθῆ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν σφαῖραν τῆς ἱστοριογραφίας.

Ὁ δὲ Λούντζης ἀπ' ἐναντίας ἐπέχει αὐτόχρημα ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῇ ἑπτανήσιακῇ ἱστοριογραφίᾳ. Ὁ ἐκ Ζακύνθου εὐπατριδῆς δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ἱστορήματα τῆς πατρῆου νήσου, ἀλλὰ περιλαμβάνει ἐξ ἀπόπτου συμπάσας τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους τῆς βενετοκρατίας, τῆς ἀρχῆς τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων καὶ τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας, εἰς ἃς ἀναφέρονται αἱ τρεῖς αὐτοῦ χωρισταὶ συγγραφαί³. Αὗται, καίπερ γραφθεῖσαι ἐν τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ, ἦν ὁ Λούντζης ἐχειρίζετο μετ' εὐκολίας καὶ γλαφυρίας, ἐλέγχουσι τὸν φιλόστοργον Ἕλληνα, ὁμολογοῦντα μὲν μετὰ φιλαλληθείας καὶ οὐκ ἀγνωμόνως τὰγαθὰ τῆς ξένης κυριαρχίας, ὅπου διαγινώσκει τοιαῦτα, ἀλλὰ μὴ τυφλώττοντα πρὸς τὰ πταίσματ' αὐτῆς καὶ οὐδέποτε ἀπομακρυνόμενον τῆς ἐθνικῆς ἀπόψεως, εἰς ἣν ἀπέδλεπεν ἤδη ὁ Ἰόνιος λαός. Λίαν χαρακτηριστικὰ τῶν τάσεων αὐτοῦ τούτων εἶνε ὅσα αὐτὸς λέγει ἐν τῷ προλόγῳ τῆς συγγραφῆς Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν Ἰονίων νήσων ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας. «Ἡθέλησα, λέγει, νὰ ἐξερευνήσω, ἅς μοι ἐπιτραπῆ νὰ το εἶπω, τοὺς τάφους τῶν πατέρων μου, καὶ πῶς, ἐν ᾧ δὲν προσεδόκων βεβαίως νάνευρω ἐν αὐτοῖς θησαυροὺς, δὲν εὔρον ὅμως ἐν αὐτοῖς οὐδὲ ἀλύσεις ὅπουδῆποτε συνεσωρευμένας. Χωρῶν δὲ περαιτέρω ἐν ταῖς ἐρεύμαις μου καὶ ὁσημέραι ἐνθαρρυνόμενος, ἐνόησα, ὅτι στοργῇ πατριωτικῇ μοι ἐπέβαλλε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἄρω ἐκ τοῦ μέσου τὰς ψευδεῖς γνώμας, δι' ὧν οὐχὶ ὀπανίως καὶ πάντοτε πικρῶς, προσεβάλλετο τὸ αἰσθημα ἐκεῖνο, ὅπερ πᾶς λαός, εἴτε μέγας ὢν εἴτε μικρός, πρέπει νὰ ἔχη περὶ ἑαυτοῦ. Ἄλλ' οὐχ ἦντον προστεθή καὶ ἄλλη τις σκέψις, ἢ ἐξῆς. Νῦν ὅτ' ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν

¹ De Zacynthi antiquitatibus et fortuna commentarius. Ἐν Βενετίᾳ. 1756.

² Saggio storico-statistico della città ed isola di Zante compilato... nell'anno 1811. Ἄνευ τόπου ἐκτυπώσεως.

³ Della condizione politica delle isole Ionie sotto il dominio Veneto. Ἐν Βενετίᾳ. 1858.— Storia delle isole Ionie sotto il reggimento dei repubblicani francesi. Ἐν Βενετίᾳ. 1868.— Della repubblica settinsulare. Ἐν Βενετίᾳ. 1863.

«ἡμετέραν τύχην, ἐπὶ τοῦ κατοφλίου ἐκείνου τοῦ μέλλοντος, δύναμις
 νὰ εἶπω, ὅπου ἡ θεία πρόνοια ἐπιτάσσει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιστήσωμεν
 τὴν προσοχὴν μετ' εὐσταθείας χωρὶς νὰ ὀργιζώμεθα, ἂν, πρὶν ἢ
 ἐκείνη παραχωρήσῃ εἰς ἡμᾶς τοιοῦτο μέλλον, θέλῃ νὰ δοκιμάσῃ
 ἡμᾶς, ἀξιοῦσα παρ' ἡμῶν ἀνδρείαν, ἀρετὴν καὶ παικίλους ἀγῶνας.
 ἐν τοιαύτῃ ἐπαχθὲ μοὶ ἐφάνη, πρόσφορον νὰ νυμφησθῶ τῶν θνόντων
 καὶ νὰ περιγράψω εἰς ἐκείνοις ἐκέκτηντο ὑπὸ ἑσφιν πολιτικῆς διοι-
 κήσεως, ὅπως ἐν τῇ πεπωμένῃ ὄρᾳ, καθ' ἣν πρέπει πάντως νὰ
 συγκροτηθῇ ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ οἰκογένεια, οἱ διάδοχοι αὐτῶν μὴ
 προαισθανθῶσιν ἐκυτοῦς ἐστερημένους ἀγαθῶν.

Τὸ κύριον μέλημα τοῦ Λούντζη εἶνε κατὰ ταῦτα ἡ παράστασις τῆς
 πολιτικῆς καταστάσεως τῶν Ἰονίων κατὰ τὰς τρεῖς εἰρημένους περιό-
 δους. Εἶνε κυρίως ἱστοριογράφος πολιτικός. Ἀλλὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ
 δὲν διαγράφει ἀξιωματικῶς ἐκ τῶν προτέρων, ἀπ' ἐναντίας δὲ στη-
 ρίζει αὐτὴν ἐπὶ τῶν πηγῶν. Ἐὰρχεια τῆς Βενετίας, ὅπου ὑπῆρξεν ἡ
 ἀρχαιότατα πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐργασθεῖς¹, καὶ τὸ ἀρχειοφυλα-
 κεῖον τῆς Κερκύρας, αἱ σύγχρονοι τῶν γεγονότων ἐφημερίδες, τὰ οἰ-
 κεῖα διπλωματικὰ ἔγγραφα εἶνε αἱ πηγαί, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὴν ὕλην
 αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν περιορίζεται εἰς μόνον τὸν πολιτικὸν βίον καὶ εἰς
 τὰς διπλωματικὰς σχέσεις οὐχ ἴττον στρέφει τὸ βλέμμα εἰς τὰς δια-
 φόρους τάξεις τὰς ἀπκριζούσας τὸν Ἰόνιον λαόν, εἰς τὴν κοινωνικὴν
 κατάστασιν, εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας. Μειοῦνται δ' αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ τῶν
 συγγραφῶν τοῦ Λούντζη, ὅστις πλὴν τῆς ἱστοριοδιφικῆς δεξιότητος
 διεκρίνεται καὶ ἐπὶ τῇ τέχνῃ τῆς ἱστορικῆς συνθέσεως, ἐκ τοῦ ἄλλως
 μικροῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸν φιλολογικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν βίον
 τῶν Ἑπτανησίων κατὰ τὰς περιόδους, ὅς ἐξιστόρησε, καὶ ἐκ τοῦ μειό-
 νεκτῆματος, ὅτι παρὰ τὴν ἀνεγνωρισμένην αὐτοῦ φιλοπατρίαν δὲν
 ἤψατο τῶν ζητημάτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν ἀλληλεγγύην τῶν
 Ἑπτανησίων πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας ἐν τοῖς χρόνοις περὶ ὧν
 ἔγραψε. Κατὰ ταῦτα αἱ ἄλλως ἀρισταὶ αὐτοῦ συγγραφαὶ παρουσιάζουσι
 τι τὸ μονομερὲς καὶ γασματικόν.

Ὅπως διάφορος τοῦ Λούντζη εἶνε ὁ συμπολίτης αὐτοῦ Παναγιώ-
 της Χιώτης, τέκνον τοῦ λαοῦ, μόνον κοινὸν πρὸς τὸν Ζακύνθιον εὐπα-
 τριδὴν ἔχον τὴν γενικωτέραν περὶ τὰ τῆς Ἑπτανήσου ἀνασχόλησιν
 εἰς ἣν ἤχθη ἀπὸ τῆς προηγηθείσης ἱστορικῆς μελέτης τῶν κατὰ τὴν

¹ Ἰδὲ Σπίερ. II. Λόμπρου. Ἱστορικὰ βασιτεῦματά. Ἐν Ἀθήναις. 1884
 σ. 177.

Ζακύνθου, καὶ τὴν ἐπ' Ἰσῆς μετὰ ζήλου ἐξερεύνησιν τῶν πηγῶν τούτων. Ταύτην δὲν ἐπεδίωξεν ἐν μόνῳ τῷ περιωρισμένῳ κύκλῳ τῆς Ἑπτανήσου, ἀλλὰ περιώδευσε χάριν αὐτῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐργασθεὶς ἐν βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις¹. Ὁ ζήλος δ' αὐτοῦ οὗτος εἶνε τόσῳ μᾶλλον ἀξιόπαινος καθ' ὅσον ἀφωρμήθη ἀπὸ μικρῶν ἐφοδίων. Ὑπῆρξε τὸ μὲν πρῶτον καθηγητῆς τοῦ Λυκείου Ζακύνθου ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, μετὰ δὲ τὴν Ἐγῶσιν ἐνεκεν ἐλλείψεως τῶν ἀπαιτουμένων τυπικῶν προσόντων ἀπλοῦς ἐλληνοδιδάσκαλος καὶ συνάμα ἐφορος τῆς δημοσίας βιβλιοθήκης τῆς νήσου. Οὐδὲν δεικνύει καταφανέστερον τὴν μικρὸν ἀπέχουσαν ἐνδεΐαν αὐτάρκειαν τοῦ ἀκαμάτου ἐκείνου λογίου ἢ αὐτῇ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς σειρᾶς τῶν δημοσιευμάτων αὐτοῦ², ὧν οἱ πρῶτοι μάλιστα τόμοι εἶνε τετυπωμένοι ἐπὶ χάρτου εὐτελοῦς καὶ κατὰ πρωτόγονον τυπογραφικὸν τρόπον, μαρτυροῦντα οὐ μόνον τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν τυπογραφείων τῆς Ζακύνθου πρὸ τῆς εὐδοκμησεως τοῦ «Παρνασσοῦ» τοῦ τὴν φιλοκαλίαν ἐπιδιώξαντος Στεργίου Ῥαφτάνη, ἀλλὰ καὶ τὴν στενοχωρίαν, μεθ' ἧς ἐξωκονόμει τὰ ἐξοδα τῆς ἐκτυπώσεως ὁ λιτός, ἀλλὰ καρτερικὸς συγγραφεὺς, ὅστις δὲν ὤκνησε καὶ νὰ στοιχειοθετήσῃ ποτὲ αὐτὸς τινὰς τῶν σελίδων τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων.

Ὁ Χιώτης δὲν μαρτυρεῖ ἀνεπτυγμένην τέχνην συνθέσεως, ἡ δὲ γλῶσσα αὐτοῦ, φιλοτιμηθέντος νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τοῖς πρώτοις εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν ἱστοριογραφίαν τὴν ἐλληνικὴν, εἶνε, ἰδίως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις τῶν ἔργων, ἀνεπίστατος, ἐνίοτε σφαλερὰ καὶ πάντοτε ἀτημέλητος καὶ ἀπειρόκαλος. Δὲν διακρίνονται ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ τὰ καίρια τῶν ἐπεισοδιακῶν καὶ δευτερευόντων, καὶ ἐπικρατεῖ δυσαναλογία ἐκθέσεως ἐκείνων καὶ τούτων· διὰ τοῦτο δὲ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων αὐτοῦ συμβαίνει νὰ πάσχη τις τὸ τῆς γερμανικῆς παροιμίας, νὰ βλέπῃ πολλὰ δένδρα, ἀλλ' οὐχὶ τὸ δάσος (vor lauter

¹ Ἐκ τῆς περιόδου αὐτοῦ ταύτης, καθ' ἣν ἀπεσκέφθη καὶ τὴν Βασιλικὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ταυρίνου, ἀπέρρευσε σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ ὀλιγοσέλιδον αὐτοῦ φυλλάδιον *Cenni sopra alcuni codici greci che si trovano nelle biblioteche d'Italia*. Ἐκδ. α'. Ἐν Σιένη. 1861. Ἐκδ. β'. Αὐτόθι. 1862. Πρβλ. Νέον Ἑλληνομνήμων. Τόμ. Θ' σ. 466.

² Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα τῆς νήσου Ζακύνθου. Δύο τόμοι. Ἐν Κερκύρα. 1848 καὶ 1858.—Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα Ζακύνθου 1500-1815. Ἐν Κερκύρα. 1863.—Ἱστορία τοῦ Ἰονίου κράτους ἀπὸ συστάσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐνώσεως 1815-1864. Δύο τόμοι. Ἐν Ζακύνθῳ. 1874 καὶ 1878.—Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου. Ἐν Ζακύνθῳ. 1887.

Bäumen den Wald nicht sehen). Ἐν τῷ συνόλω δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι ὁ Χιώτης εἶνε πολὺ μᾶλλον χρονγράφος ἢ ἱστορικός. Ἀλλὰ παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις ἕνεκα τῆς ἐπιμελείας περὶ τὴν λεπτολόγον ζήτησιν τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐθησαύρισε πολύτιμον ὕλικόν, θεόμενον νέας ἐπεξεργασίας, ἀνευ μὲν μεγάλης κριτικῆς, ἀλλὰ μετ' εὐσυνειδησίας περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων, θὰ ἐξακολουθήσωσιν ὄντα πάντοτε χρήσιμα.

Ὅ τι εἶπομεν περὶ τοῦ Χιώτη ἰσχύει καὶ περὶ τῶν «Φιλολογικῶν ἀνεκδότων Ζακύνθου» (ἐν Ζακύνθῳ 1880) τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νικολαίου Κατραμῆ, ἐν οἷς συνελέχθη οὐκ ὀλίγη ὕλη, ἀναφερομένη εἰς τὸν πνευματικὸν μάλιστα βίον τῆς Ζακύνθου. Ἐγγραψε δ' ὁ Κατραμῆς πλήν αὐτῶν καὶ τινὰς ἄλλας χρήσιμους μονογραφίας¹.

Ἰδίαν θέσιν ἐπέχουσιν ἐν τῇ ἑπτανησιακῇ ἱστοριογραφίᾳ τὰ δυστυχῶς ἀτελῆ μείναντα «Ἀπομνημονεύματα πρὸς καταρτισμὸν τῆς περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑπτανήσου ἱστορίας» τοῦ Κωνσταντίνου Λομβάρδου (Ἐν Ζακύνθῳ, 1870). Ἐν αὐτοῖς ἀντικατοπτρίζεται ὅλη ἡ μέχρι γήρατος ἀπαυστος ἀεικίνησις τῆς πατριωτικῆς ψυχῆς τοῦ πρωτοστάτου τῶν ῥίζοσπαστῶν τῆς Ζακύνθου, καὶ οὐκ ὀλίγα μανθάνομεν περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ἀγώνων ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ ἔχει πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ συμπληρούμενον πεποιθᾶμεν ὅτι δὲν ἤθελεν ἔχει καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἱστορικοῦ εἶδους τῶν Ἀπομνημονευμάτων. Τὰ τοιαῦτα μεταδίδουσι μὲν εἰς ἡμᾶς ζωηρὰν εἰκόνα τῶν δραστηντων ὑπὸ τοῦ διηγουμένου αὐτὰ ὡς ἐν μέσῳ αὐτῶν ζήσαντος, ἀλλὰ καὶ ἐμποιοῦσιν εἰς ἡμᾶς πολλάκις τὴν αἰσθησιν, ὅτι ὁ γράφων φιληθεῖ αὐταρέσκως εἰς τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἐπιδεικνύει ἐνίοτε ὑπὲρ τὸ δεῖον ἑαυτὸν καὶ προτρέχει τῆς ἀμερολήπτου κρίσεως τῶν ἄλλων, παρουσιάζομενος ὡς συνήγορος ἑαυτοῦ καὶ ὑποτιμητῆς, εἰ μὴ κατήγορος, ἄλλων καὶ ἐκεῖ ὅπου πρέπον νὰ δικάσῃ μᾶλλον ἢ ἱστορίᾳ. Μικροτέραν δὲ τῶν τοῦ Λομβάρδου μετὰ τῶν τοιούτων μειονεκτημάτων τοῦ εἶδους ἀξίαν ἔχουσι τὰ τοῦ Γεωργίου Βερουκίου «Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς πρώτης Ἰονίου πολιτείας, κυρίως δὲ περὶ τοῦ ἐν ταύτῃ ἐπικρατήσαντος ῥίζοσπαστικοῦ φρονήματος» (Ἐν Κεφαλληνίᾳ 1870)².

¹ Ἱστορικαὶ διασκηψεις ἐπὶ τῆς πατρίδος Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου, Ζακύνθου, ἀρχιεπισκόπου Σλαβωνίου καὶ Χερσῶνος. Ἐν Ζακύνθῳ 1854. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ μάτην προσεπάθησαν ὁ Κατραμῆς νὰ ποθεῖτῃ Ζακύνθιον τὸν Βούλγαρον, περὶ οὗ ἄλλως παρέχει τινὰς ἀξίας λόγου εἰδήσεις. — Ἡ ἐν Νεαπόλει ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἐν Ζακύνθῳ, 1866.

² Ὁ Βερουκίος ἐξέδωκε καὶ «Ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν ῥίζοσπασμὸν» ἐν Ζακύνθῳ τῇ 1889.

ὑπὸ τὴν ἀπλὴν δ' ἐπιγραφὴν «Ἀδαμάντιος Κοραῆς» ἐξεδόθη τῷ 1889 ἐν Τεργέστη εἰς τρεῖς τόμους συγγραφὴ τέκνου τῆς Ζακύνθου ἐπιφανοῦς, ἐπὶ μακρότατον χρόνον μακρὰν αὐτῆς βιώσαντος καὶ πολ-
λαχῶς ὑπηρετήσαντος τὸν ἑλληνισμὸν μετὰ τοῦ Κεφαλλήνου Θεαγένου-
λους Λιθαδᾶ διὰ τῆς ἐν Τεργέστη ἐκδόσεως τῆς Κλειοῦς, ἐν ἣ ἄλλως
οὐκ ὀλίγαι ἐδημοσιεύθησαν πρώτουτοιοί τε καὶ μεταπεφρασμένοι ιστο-
ρικοὶ πραγματεῖαι Ἑλλήνων ἐκ πάσης γωνίας ἑλληνικῆς γῆς. Τοῦ
Ἀδαμαντίου Κοραῆ ὁ συγγραφεὺς Διονύσιος Θερειανὸς, καίπερ
ζῶν ἐν πόλει, ἣτις αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἴτεο κέντρον πνευματικόν,
ἐνεκα τῆς γλωσσομαθείας αὐτοῦ, τῆς γειτονίας πρὸς τὴν Βιέννην καὶ
τὴν Γερμανίαν καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συγκροτηθείσης πλουσιωτάτης βι-
βλιοθήκης, ἣν θνήσκων ἐδώρησεν εἰς τὴν ἐν Μονάχῳ Ἀκαδημίαν,
κατάρθωσε νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν μελέτην τῆς πατρίου ἱστορίας καὶ
τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας μετὰ σπανίας φιλοπονίας καὶ εὐρύτητος
γνώσεως. Καρπὸς δὲ τῶν τοιούτων πολυχρονίων μελετῶν ὑπῆρξε μά-
λιστα ἡ τὸ ἄνω μνημονευθὲν βιβλίον, ὅπερ εἶνε ἡ ἀρίστη παρ' ἡμῖν
μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου Χίου. Ἄλλ' ὁ Θε-
ρειανὸς δὲν περιορίζεται εἰς τὸν Κοραῆν καὶ μόνον. Θέλων νὰ καθο-
ρίσῃ τὴν θέσιν τοῦ βιογραφουμένου ἐν τῇ φιλολογίᾳ καὶ νὰ διαλευ-
κάνῃ τὰ τῆς δράσεως αὐτοῦ, ἀφορμᾶται ἐντεῦθεν εἰς καθολικὴν παρά-
στασιν τῆς τε παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φιλολογικῆς κινήσεως
ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ πᾶν μὲν ἐπιστημονικὸν ἔρ-
γον τοῦ Κοραῆ παρέχει εἰς τὸν συγγραφέα τὴν εὐκαιρίαν νὰ διευκρι-
νήσῃ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ οἰκεῖα ἔργα ἄλλων, ἣ δὲ πολυσχι-
δῆς δράσις τοῦ Κοραῆ ὡς πατριώτου χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία πρὸς
ἐξέτασιν οὐκ ὀλίγων ζητημάτων αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας.
Ὅπως ὁ «Ἀδαμάντιος Κοραῆς» τοῦ Θερειανοῦ ἐξέρχεται τῶν στε-
νῶν ὁρίων γραμματολογικῆς μελέτης καὶ ἀποβαίνει ἀξίᾳ λόγου ἱστο-
ρικῆ συγγραφῆς, συντεταγμένη μετὰ περισσῆς πολυμαθείας, ὀρθότη-
τος κρίσεως καὶ ἐν γλώσσῃ καλλιπεῖ καὶ ἐπηκριβωμένη.

Πολὺς τέλος ὀφείλεται ἔπαινος, τοῦ λόγου ὄντος περὶ Ζακύνθου, εἰς
δύο φιλοπονωτάτους ἐρευνητάς, τὸν ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη ἐγκατεστημέ-
νον Κερκυραῖον κ. Σπυριδῶνα δὲ Βιάζην καὶ τὸν κ. Λεωνίδα Ζώην.
Ὅσοι μετὰ πολλῆς τῆς καρτερίας διὰ πολλῶν μονογραφιῶν, ὧν θὰ

¹ Τοῦ αὐτοῦ ἔργα εἶνε «Ὅλιγα περὶ τοῦ ἔθνους καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν
Ἑλλήνων» (Ἐν Τεργέστη. 1868) καὶ αἱ «Φιλολογικαὶ ὑποτυπώσεις» (Ἐν Τεργέ-
στη. 1885).

ἦτο μακρὰ ἐνταῦθα ἡ ἀναγραφὴ, διεφώτισαν πλείστα ἔσα καθ' ἕκαστα τῶν κατὰ τὴν Ζάκυνθον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τὴν Ἑπτάνησον καθ' ἑαυτὴν τε καὶ ἐν σχέσει πρὸς τε τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ δὲ Κεφαλληνία ἀρχεῖται τῆς ιστοριογραφικῆς κινήσεως διὰ σπουργήματος ἱστορικοῦ, γεγραμμένου ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Ἀνθίμου Διακροῦση καὶ περιγράφοντος τὸν μεταξὺ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Τούρκων πόλεμον τὸν ἀπολήξαντα τῷ 1669 εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἡρακλείου¹. Συμμετέχει δ' ἄλλως ἡ Κεφαλληνία τῆς ἱστορικῆς ἐν Ἑπτανήσῳ κινήσεως διὰ συγγραφέων τοῦτο μὲν ἐργασθέντων ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ, τοῦτο δὲ δρασάντων ἐν Ἀθήναις, περὶ ὧν θέλομεν πραγματευθῆ παρακατιόντες κοινῇ μετὰ τῶν καταγομένων ἐξ ἄλλων Ἰονίων νήσων, ἀλλ' ἐπ' ἴσης κέντρον τῆς πνευματικῆς αὐτῶν παραγωγῆς ἐχόντων τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Ἀρχεῖται δ' ἐν Κεφαλληνίᾳ ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίου νήσου ἐνασχόλησις ἤδη ἐνωρίς.

Πρῶτον συναντῶμεν ὡς Κεφαλλῆνα ἱστοριογράφον τὸν Μαρίνον Πινιατόρον. Οὗτος πρῶτον μὲν ἔγραψε τῷ 1804 ὑπομνήματα περὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ οἴκου (*Memorie della famiglia Pignatorre*), ἐν οἷς συμπεριελήφθησαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι εἰδήσεις περὶ διαφόρων προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς Κεφαλληνίας ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας, εἶτα δὲ συνέγραψε τὰς *Memorie critiche e storiche dell' isola di Cefalonia dai tempi eroici alla caduta della Repubblica Veneta*. Τὴν ἀξιόλογον ταύτην συγγραφὴν πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν σύνταξιν αὐτῆς ἐξέδωκεν ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1887 ὁ εὐπαιδευτος υἱὸς τοῦ συγγραφέως Νικόλαος Πινιατόρος, μὴ συμπεριλαβὼν δυστυχῶς εἰς τὴν ἐκδοσιν τὸ κεφάλαιον τὸ ἐπιγραφόμενον *Storia della caduta della Repubblica Veneta fino alla Costituzione del 1817*.

Ἰταλιστὶ δὲ συνεγράφη καὶ ἡ κεφαλληνιακὴ ἱστορία ἀπὸ τοῦ 1829 μέχρι τοῦ 1883 ἡ συνταχθεῖσα μὲν ἐν ταύτῃ τῇ γλώσσῃ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Λοβέρδου (*Storia dell' Isola di Cefalonia 1829-1883*), ἐκδοθεῖσα δ' ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει τοῦ Παύλου Γρατσιάτου ἐν Κεφαλληνίᾳ τῷ 1888 καὶ πλουτισθεῖσα ὑπὸ πολλῶν ἀξιολόγων σημειώσεων ὑπὸ τοῦ Γερασίμου Λοβέρδου.

¹ Διήγησις διὰ στοιχείων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ γενομένου. Ἐκδ. α' ἐν Βενετίᾳ 1667. Ἐκδ. β' αὐτόθι 1679. Τὸ ποίημα τοῦτο ἀνετυπώθη ὑπὸ Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη (Ὁ Κρητικὸς πόλεμος. Ἐν Τεργέστῃ. 1908).

Ἐξαιρέτοι δὲ εἶνε αἱ «Βιογραφίαι τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς νήσου Κεφαλληνίας συγγραφεῖσαι ὑπὸ Ἀνθίμου Μαζαράκη ἱερέως καὶ διδασκάλου τοῦ Φλαγγινιανοῦ προηγουμένου» (Ἐν Βενετίᾳ. 1843). Ἐν τῷ ἀξιολόγῳ τούτῳ ἔργῳ, ἕπερ ἰταλιστὶ μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ Νικολάου Θωμасаίου¹, βιογραφοῦνται σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Κωνσταντῖνος Γεράκης ἐκεῖνος ὁ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα ἀναδειχθεὶς πρωθυπουργὸς τοῦ Σάμου καὶ ὁ διάσημος μηχανικὸς Μαρτῖνος Χαρθούρης ὁ κατορθώσας τὴν μετακομίσιν εἰς Πητρούπολιν τὸν κολοσσιαῖον βράχον, ἐφ' οὗ ἐστήθη ὁ πελώριος ἀνδριὰς Πέτρου τοῦ μεγάλου.

Ἐνταῦθα δὲ μᾶλλον ἢ μεταξὺ τῶν ἐν Ἀθήναις βιωσάντων Ἑπτανησίων, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος, ἅτ' ἐν ταύτῃ μὲν τῇ πόλει διακρίψαντος τὸ πλεῖστον τοῦ βίου, ἀλλ' ἀδιασπᾶστος πρὸς τὴν πατρίαν Ἑπτάνησον ἔχοντας ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς, προτιμῶ τὰ μνημογεύσω τοῦ Κεφαλλήνου Γερασίμου Μαυρογιάννη. Ἡ μακρὰ αὐτοῦ διατριβὴ περὶ τὴν δημοσιογραφίαν καὶ ἡ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὑπ' αὐτοῦ διεύθυνσις τοῦ Πολυτεχνείου ἐπέδρασαν οὐ μικρὸν ἐπὶ τὰ βόε αὐτοῦ ἱστορικὰ ἔργα. Τούτων ἡ «Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων ἀρχομένη τῷ 1797 καὶ λέγουσα τῷ 1815» εἶνε μὲν ἔργον ἀξιὸν ἀναγνώσεως καὶ διδακτικώτατον περὶ ἐποχῆς λίαν ἐνδιαφερούσης, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ κεφαλληνικὰ πράγματα, περὶ ὧν οὐκ ὀλίγα ἴδια ἐκφέρει ὁ συγγραφεὺς, ἀλλ' ἐπικρατεῖ ἐν αὐτῷ ὁ δημοσιογραφικὸς χαρακτήρ, ὅστις δὲν εἶνε πάντοτε ὁ ἀριστος ἐν ἔργοις ἱστορικοῖς. Ἡ δὲ συγγραφὴ τοῦ Μαυρογιάννη ἢ ἐπιγραφομένη «Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχνη» (Ἐν Ἀθήναις. 1893) δὲν περιέχει πολλὰ κορίσματα ἰδίας μελέτης, στηριζομένη κυρίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Bayet, ἀλλὰ περιλαμβάνει οὐχ ἥττον ἀξιόλογον ἐπεκδρομὴν εἰς τὴν μεταγενεστέραν βυζαντινίζουσαν ἑλληνικὴν τέχνην, περὶ γενικά τινα μὲν μόνον περιοριζομένην, ἀλλ' ἐπαινετήν, ἅτε γραφεῖσαν ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς ὀλίγοι ἀκόμη ἠσχολοῦντο παρ' ἡμῖν περὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἀξιόλογος δὲ εἶνε καὶ ἡ περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μητροφάνους τοῦ Κριτοπούλου μονογραφία τοῦ Κεφαλλήνου Γερασίμου Κ. Μαζαράκη².

Μετὰ μεγάλῃς δ' ἐπιβολῆς, μακρὰ καταναλώσας ἔτη τοῦ βίου πρὸς

¹ Vite degli uomini illustri dell' isola di Cefalonia scritte da *Antimo Macaraki* sacerdote, e maestro nel collegio Flanginiano, tradotte dal greco in italiano da *N. Tommaso*. Ἐν Βενετίᾳ. 1843.

² Μητροφάνης Κριτοπούλου πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κατὰ τοὺς κώδικας τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλας πηγὰς. Ἐν Κατάρ. 1884.

περισυλλογὴν τῆς ὕλης καὶ ἐξερευνησὶν τῶν πηγῶν, ἐπελάβετο τῆς ἐξετάσεως τοῦ παρελθόντος τῆς Κεφαλληνίας ὁ κ. Ἦλλας Τσιτσέλης ἐν τοῖς «Κεφαλληνιακοῖς Συμμίκτοις». Αὐτὴ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου τοῦ κ. Τσιτσέλη μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν προέθετο σκοπὸν τὴν συστηματικὴν μελέτην καὶ ἐν συνθέσει ἀναπαράστασιν τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς πατρίου νήσου, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ περισυλλέξῃ σύμμικτον ὕλην συμβάλλουσαν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν αὐτῆς. Καὶ ὁ μὲν προκείμενος ἡμῖν πρῶτος τόμος, δημοσιευθεὶς ἐν Ἀθήναις τῷ 1904, περιλαμβάνει βιογραφίας Κεφαλλήνων ἢ ἀνδρῶν δρασκόντων ἐν Κεφαλληνίᾳ ἢ ὅπωςδῆποτε συνδεομένων πρὸς τὴν νῆσον¹, ὁ δὲ προαγγελθεὶς δευτέρος τόμος, οὗ εὐχόμεθα τὴν ταχείαν δημοσίευσιν, θὰ περιέχῃ συμβολὰς εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικὸν βίον τῆς Κεφαλληνίας, ἀπογραφὰς καὶ στατιστικὰς².

Τέλος ἄς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα καὶ τὰ «Ἀπομνημονεύματα ἐπὶ τῆς συγχρόνου ἱστορίας ἢ ἱστορικῶν ἐπεισοδίων ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν δρασκόντων προσώπων πρὸς ἐπίτευξιν τῆς μεγάλης ἰδέας» τοῦ Σπυρίδωνος Μαλάκη (Ἐν Ἀθήναις, 1895). Ὁ συγγραφεὺς εἶνε περίεργος τύπος ἐξ ἐκείνων, οὗς τρόπον τινὰ ἔχει τὸ προνόμιον νὰ παράγῃ ἐξαιρετικῶς ἡ Κεφαλληνία. Λεπτουργὸς ἐξ ἐπαγγέλματος ἦτο συγχρόνως θεράπων τῶν Μουσῶν, ἐκδοὺς πατριωτικὰ στιχοιουργήματα, καὶ θερμὸς ῥιζοσπάστης καὶ μεγαλοϊδεάτης. Ὑπὸ τὴν δευτέραν ταύτην διπλὴν ιδιότητα προέβη εἰς περιεργοτάτας ἀποκαλύψεις περὶ τῶν ἐνωτικῶν ἐνεργειῶν, ἐκτιθεμένων μετ' ἀφελασίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ περισσοῦ πάθους ἐναντίον ἀντιπάλων καὶ ὁρμῆς προερχομένης ἐκ τοπικῶν ἀντιζηλιῶν, καὶ περὶ τῶν μετὰ τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουήλ καὶ τοῦ Ἰωσήφ Γαριβάλδη ἐλευθερωτικῶν ὑπὲρ τοῦ ἀλυτρώτου ἑλληνισμοῦ συνεννοήσεων πατριωτικῆς ομάδος, ἧς μετείχον πλὴν τοῦ Κεφαλλήνου λεπτουργοῦ ὁ Κωνσταντῖνος Λαμβάρδος, ὁ Κεφαλλῆν καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Φραγκίσκος Πυλαρινὸς, ὁ ἐμὸς πατὴρ καὶ τινες ἄλλοι.

Ἡ δὲ μικρὰ Λευκάς ἐπέχει ἰδιόζουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστοριογραφικῇ κινήσει τῆς Ἐπικνησού. Ἦδη ἀρχομένου τοῦ δεκάτου αἰῶνος εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ τὸν Δημήτριον Πετριτσόπουλον διατρέχοντα περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ νομισματολογίαν τῆς νήσου³. Ποικίλα δὲ καὶ διάφορα

¹ Ἴδε Νέον Ἑλληνομνημόνα Τόμ. Δ' σ. 125.

² Αὐτόθι: Τόμ. Γ' σ. 235.

³ Saggio storico sulle prime età dell'Isola di Leucadia nell'Ionio. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1814.— Saggio storico sull'età di Leucadia sotto il dominio de' Romani e successivi conquistatori. Ἐν Βενετίᾳ. 1824.— Seguìto

τὴν ἀξίαν ὑπῆρξαν τὰ ἔργα τοῦ πολυτίτου Λευκαδίου Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, ὧν ὀλίγα μόνον δύνανται νὰ ὑποστῶσι τὴν βάσανον αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως.

Ἄλλ' ἡ Λευκάς ὑπῆρξε καὶ ἡ γενέτειρα τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, ὅστις ἐν τῇ ἐξάρσει τῆς ποιητικῆς αὐτοῦ λύρας δὲν ἀπηξίωσε νὰ συνδυάσῃ τὰ ἄδρα αὐτοῦ ἔπη πρὸς τὴν ἱστορικὴν μελέτην τῶν μεγάλων μορφῶν, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ θέμα, καὶ τοῦ βίου τοῦ ἔθνους ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἀρματωλῶν. Αὐτὴ ἡ ἰδέα, ἣν ὁ Βαλαωρίτης εἶχε σχηματίσει περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ποιήσεως παρ' ἡμῖν, θύγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας. «Θεμέλιον, λέγει ἐν τῇ προλόγῳ τῆς Κυρᾶς Φροσύνης», πρέπει νὰ εἶνε ἡ πιστὴ ἐξιστόρησις τῶν παθημάτων καὶ τῶν μαρτυριῶν τοῦ ἔθνους, ἡ διηγεσίς τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν ξενισμὸν πάλη». Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ Διακίου ὁμολογεῖ, ὅτι «Ἱστορία λοιπόν, τουτέστιν ἀλήθεια, εἶνε ἡ κυριώτερα βᾶσις τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως, καὶ ὀδυνηρὸν καὶ ἀξιοδάκρυτον εἶνε ὁσάκις ἐκ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς ὀλιγορίας τῶν χρονογράφων τινὰ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων ἐκτίθενται ἀνακριδῶς καὶ συγκεχυμένως».

Καὶ οὕτως ὑπεβλήθη ὁ Βαλαωρίτης, καθ' ἃ παρετήρησα ἤδη ἀλλοχοῦ, εἰς πάντα τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἐπιστήμονος ἱστορικοῦ, οὐδαμῶς ὀκνήσας πρὸς τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς ἐξερευνήσεως ἐποχῆς σκοτεινῆς καὶ μόλις ἀσαφῶς γνωστῆς. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ διπλῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἱστορικοῦ του σταδίου ὡς ἱστοριοδίφης τε καὶ ἱστοριογράφος ἀντελή-

delle medaglie Leucadie. Ἐν Παδοῦ. 1815.— Illustrazione di una medaglia inedita di Leucade. Ἐν Παβίᾳ. 1821.— Illustrazione di una medaglia d'Itaca. Ἐν Κερκύρᾳ. 1823.

¹ Su le trè città conosciute anticamente sotto il nome di Leucade Ἐν Βενετίᾳ. 1880.— Mémoires biographiques sur le président de la Grèce, le comte Jean Capodistrias. Ἐν Παρισίοις. 1887.— Πολιτικά σύμμικτα χρησιμεύοντα ὡς μαρτυρίαι τῶν ἱστορικῶν συμβάντων τῆς ἀναγεννημένης Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1840.— Notizie storico-biografiche sul colonello Demetrio Callergi. Ἐν Κερκύρᾳ. 1843.— Notizie biografiche-storiche su Federico conte di Guilford. Βιογραφικὰ ἱστορικὰ ὑπομνήματα περὶ τοῦ κόμητος Φριδερίχου Γυλφορδ. Ἐν Ἀθήναις. 1846.— Sù la scoperta di Tomi, città ellenica nel Ponto Eussino. Ἐν Ἀθήναις. 1853.— La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial. Ἐν Πετροῦπόλει. 1856.— Biographie de l'archevêque Eugène Bulgari. Ἐν Ἀθήναις. 1860.— Biografia del cavaliere Andrea Mustoxidi. Ἐν Ἀθήναις. 1860.— Les douze années du règne d'Alexandre II empereur de Russie. Ἐν Λαψίᾳ. 1867.

φθῆ τοῦ ἔργου του ποιητικῶς. Καὶ ἀναδιφῶν καὶ ἱστοριογραφῶν μετὰ προτιμήσεως ἤσυχολήθη περὶ τὴν ἀναπαράστασιν προσώπων μᾶλλον ἢ πραγμάτων, καὶ ὅτῃ τοιούτων ἐν οἷς ἐμφανίζεται ἰδιάζων τις τύπος, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται ἰδιαιτέρως τις χαρακτήρ. Ἔχει δὲ καὶ τὴν δύναμιν ὁ Βαλαωρίτης νὰ παριστάνῃ ζωηρότατα τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεχθέντας ἀνδρας καὶ διὰ τῆς γραφίδος αὐτοῦ νὰ ἐμποιῇ αὐτοῖς οἶονεὶ τὴν καθαρότητα τῶν γραμμῶν ἀττικοῦ ἀναγλύφου. Οἱ ἀνδρες, ὃν ἐπελάβετο ἡ γραφὴς ἢ ἡ μουσα τοῦ Ἀριστοτέλους, βαίνουσι ἐν ὄψει οἶονεὶ εὐγλυπτοὶ ἀνδριάντες ἐπὶ βάθρων εὐσχήμεων¹.

Ἄλλὰ τὸ καύχημα τῆς Λευκάδος ὑπὸ ἐποφιν ἱστοριογραφικὴν εἶνε ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ υἱὸς τοῦ Λευκαδίου τραγικοῦ Ἰωάννου. Ὁ πολυμαθὴς καὶ πολύτροπος λόγιος, ὅστις ὑπῆρξεν ἄμα ἱστορικὸς καὶ λαογράφος, μελετητὴς καὶ ἐκδότης μεσαιωνικῶν ἐγγράφων, γλωσσολόγος καὶ μυθιστοριογράφος, εἶνε Πρωτεύς ἐξέχων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν λογοτεχνίᾳ. Ἐμφοροῦμενος διανοίας εὐπετοῦς καὶ γενικότητος πνεύματος, ἐξήλθεν οἶονεὶ μεθ' ὄρμης ἐκ τοῦ στενοῦ ὀρίζοντος τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἐτρέπη πρὸς θέματα πανελλήνια, καὶ ἀφῆκε τὴν φαντασίαν αὐτοῦ νὰ μεταπηδήσῃ ἀπὸ τοῦ Ἰονίου δυσμικῶς μὲν πρὸς τὴν νότιον Ἰταλίαν, ὅπως μελετήσῃ τὸν ἐν αὐτῇ μεσαιωνικὸν ἐλληνισμὸν, ἀνατολικῶς δὲ πρὸς τὸ Μυρτώον πέλαγος, ὅπως παραστῇ μάρτυς καὶ ὑμνητὴς τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγώνων τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης.

Ὁ Ζαμπέλιος ἀντελήφθη τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἐνιαίου τινὸς ἔθλου. Ἀνεξήτησε τὰς ἀρχὰς τοῦ νεωτέρου ἐλληνισμοῦ ἐν τῷ βυζαντιακῷ καὶ συνέδεσε τοῦτον πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Ἠθέλησεν οἶονεὶ δι' ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀνασκαφῆς νὰ εὕρῃ τὸν Ἑλληνα ὑπὸ τὸν νομιζόμενον Ῥωμαῖον τοῦ Βυζαντίου. Ἡ μελέτη αὐτοῦ δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν μεγάλων καὶ καταφανῶν ἀποδείξεων, εἰς τὴν ἐπίδειξιν τετελεσμένων γεγονότων. Ἐπεδίωξε νὰ εὕρῃ τεκμήρια τοῦ ἐνιαίου ἐλληνικοῦ βίου ἐν τῇ ἀθανάτῃ διὰ τῶν αἰῶνων συνεχείᾳ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐν τῇ ἀδιασπάστῃ ἀλύσει τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἄδοντος ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Διὰ τοῦτο συνέδυσάσθη ἐν αὐτῷ ὁ ἱστορικὸς πρὸς τὸν λαογράφον καὶ τὸν γλωσσολόγον. Καὶ πολλαὶ μὲν τῶν γνωμῶν αὐτοῦ περὶ ἑθιμῶν καὶ ποιήσεως καὶ γλώσσης δύνανται νὰ θεωρηθῶσι σήμερον ἀθλα-

¹ Σπυρ. Π. Λάμπρου «Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὡς ἱστορικὸς» ἐν Λόγοις καὶ Ἄρθροις (Ἐν Ἀθῆναις 1902) σ. 574 κ. ἔ.

ρετοι ἢ ἀπηρεχαιωμένοι μετὰ τὴν ἐπέκτασιν καὶ ἐκβάθυσιν τῶν οἰκείων μελετῶν, ὡς αὐθαίρετος ἐξελέγχεται ὡς ἐκδότης δημοτικῶν ᾠμάτων, αὐτογνωμόνως καὶ ἀκρίτως ὑπ' αὐτοῦ μεταβαλλομένων¹. Ὡς γλωσσολόγος δ' ἐξηλέγχθη ἀποτυχῶν ἐν τῇ οὐκ ὀλίγον κατακριθείσῃ γλωσσολογικῇ συγγραφῇ αὐτοῦ *Parlers grecs et romans*², ὡς ἱστοριοδίφης δὲ καὶ ἐκδότης μεσαιωνικῶν κειμένων δὲν εἶχε τὴν ἀναγκαίαν παλαιογραφικὴν προπαιδείαν. Οὕτως ἀνεπαρκεστάτη ὑπῆρξεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκ χειρογράφων ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς ἔλεγεν, ἀποκειμένων ἀντιγραφῆ τῶν ἐν δημῷδεὶ γλώσσῃ ποιημάτων τῶν ὑπ' αὐτοῦ παρχωρηθέντων εἰς τὸν Μαυροφρύζην καὶ ὑπὸ τούτου ἐκδοθέντων ἐν τῇ Ἑκλογῇ μνημείων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τὰ δὲ μεσαιωνικὰ ἐλληνικὰ κείμενα τὰ ἐκδοθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ζημπελίου ἐν τοῖς ἀξιολόγοις Ἰταλοελληνικοῖς ἀνεγνώσθησαν μὲν ἀκριβέστερον ἢ ὑπὸ Ἰταλῶν ἔρρευνητῶν, ἀλλὰ πόρρω ἀπέχουσι τῆς ἀκριβείας ἐκείνης, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη.

Ἄν δ' ἐξετάσωμεν τὸν Ζημπέλιον ὡς ἱστορικόν, ὑπάρξας οὗτος τῶν πρώτων Ἑπτανησίων τῶν μετ' ἐθνικῆς στοργῆς χειρισθέντων τὸν Ἑλληνα λόγον ἀντὶ τῆς τέως συνήθους παρὰ τοῖς Ἰονίοις ἰταλικῆς καὶ γράψας τὴν ἐλληνικὴν μετὰ ζωηρότητος καὶ λεκτικοῦ πλούτου, ἐνίστε δὲ καὶ δημιουργικῆς τόλμης, καίπερ πολλάκις σφαλόμενος περὶ τὴν ὀρθοεπιῆ αὐτῆς χρῆσιν, ἀνεδείχθη τῶν ἐξοχωτάτων παρ' ἡμῖν ὑποφητῶν τῆς Κλειοῦς. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὀφείλεται, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Emerson καὶ τοῦ Γερμανοῦ Zinkeisen, ἡ διάγνωσις τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνότητος τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς σημασίας τῆς εἰκονομαχίας ὡς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς³. Διὰ δὲ τῆς συνήθους παρ' ἡμῖν ἀποδό-

¹ Εἰς τὸν κ. Ν. Γ. Πολίτην ἔχω πρὸ ἐτῶν δωρῆσαι τὰ πρωτόγραφα δημοτικῶν ᾠμάτων καταγραφέντων πιστῶς ὑπὸ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς ἐκ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ ἐν Κερκύρᾳ καὶ δοθέντων εἰς τὸν Ζημπέλιον χάριν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης συλλογῆς. Ἡ παραβολὴ αὐτῶν πρὸς τὰ παρὰ τῷ Ζημπελίῳ ἐκδομένα ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅποιος μεταβολὰς ἐπέφερεν οὗτος αὐθαίρετως.

² *Parlers grecs et romans, leur point de contact préhistorique. Tome premier.* Ἐν Παρισίοις, 1880.

³ Ἔσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς παρὲς μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Κέρκυρα, 1852. — Βυζαντινὰ μελέται. Περὶ πηγῶν ἐλληνικῆς ἐθνότητος ἀπὸ ἧ' ἄχρι ε' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. ἐν Ἀθήναις, 1857. — Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ; Σκέψεις περὶ ἐλληνικῆς ποιήσεως. Ἐν Ἀθήναις, 1859.

σεως τῶν τοιούτων ἱστορικῶν ἀποκαλύψεων εἰς τὸν Παπαρρηγόπουλον ἀδικεῖται βεβαίως ἢ μνήμη τοῦ Λευκαδίου ἱστορικοῦ. Μεγάλῃ δὲ εἶνε καὶ ἡ ὑπηρεσία ἣν παρέσχε σαφηνίσας ἐν τοῖς Ἱταλοελληνικοῖς τὴν ἐπὶ τὴν Ἱταλίαν ἐπίδρασιν τῶν ἐκ τοῦ βυζαντιτικοῦ κράτους ἕνεκα τῆς εἰκονομαχίας μεταναστευσάντων¹.

Ἐν τούτοις ἡ μέθοδος τοῦ Ζαμπελίου μέχρι τινὸς μόνον εἶνε ἡ αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐπιβαλλομένη. Πολλάκις ἀφορμᾶται ἀπὸ γενικωτέρων τινῶν ἀρχῶν, θεωρητικῶς ἐκ τῶν προτέρων ἰδρυομένων. Ἡ ἱστοριονομία, ὡς ἐνομᾶζει αὐτὴν καὶ πρὸς τὴν ἐν πολλοῖς φέρεται οὐκ ἄνευ τινὸς αὐταρασκείας, ἔχει διὰ τοῦτο ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῆς ἀρχαιότερας ἐκείνης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἥτις θυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι συνεξέπνευσε μετὰ τοῦ Vico, τοῦ Herder καὶ τοῦ Hegel, ὑποχωρήσασα εἰς θετικωτέραν ἐκ τῶν ὑπτέρων ἐξέτασιν τῶν ἱστορικῶν φαινομένων.

Ἄλλὰ τὸ ἐλαττόνον τὴν ἀξίαν τοῦ Ζαμπελίου εἶνε ἡ περίσσεια τῆς φαντασίας. Χωρὶς νὰ γράψῃ αὐτὸς στίχους εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὸ σπέρμα τῆς ποιήσεως τὸ κληροδοτηθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς. Καὶ δὲν εἶνε μὲν βεβαίως ἡ ποιητικὴ ὁρμὴ δῶρον ἀχρηστον διὰ τὸν ἱστορικόν² πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἡ φαντασία ὁδηγεῖ τὸν ἱστοροῦντα εἰς τὴν ζωηρὰν ἀναπαράστασιν τῶν σκηνῶν τοῦ παρελθόντος, εἰς τὴν εἰςδύσιν εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρασάντων. Ἄλλὰ ποιήσις καὶ ἱστορία δὲν εἶνε τὸ αὐτὸ, καὶ ἡ φαντασία πρέπει νὰ εἶνε λαμπρὰς φωτίζουσα τὰς τρίβους τοῦ ἱστορικοῦ καὶ οὐχι δαυλὸς πυρπολῶν τὰς ἐπιπόνως ἐξηρευνημένας σελίδας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ³. Φαντασία προτρέχουσα τῆς ἐρεύνης καὶ ἐξωθεν τῶν πηγῶν δημιουργοῦσα ἀποδίδει διὰ τοῦτο ἐλάττωμα τοῦ ἱστοριογράφου. Τοιαύτην δὲ ὑπερνίκησιν τῆς ψυχρᾶς μελέτης ὑπὸ φαντασίας ἀνερματίστου παρατηροῦμεν ἰδίως ἐν τοῖς κρητικῶς αὐτοῦ ἱστορήμασι. Τὰ ἄλλως θελκτικὰ αὐτοῦ «Ἱστορικὰ σκηνογραφήματα» (Ἐν Ἀθήναις. 1860), ὧν θέμα εἶνε αἱ ἐπὶ τῶν Βενετῶν συγκινητικαὶ ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης, δὲν μαρτυροῦσιν ἐγκαρτέρησιν τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ αὐστηρὰν ἱστορικὴν ἐρευναν. Τοιοῦτο θέμα μόνον μετ' ἐπιμελῆ ἐξερεύνησιν τῶν πλουσιωτάτων ἀρχείων τῆς Βενετίας δύναται νὰ ἐξακριθῆθῃ ἐπιτυχῶς καὶ τελεσφόρως. Ἄλλ' ὁ Ζαμπέλιος ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς σκηνο-

¹ Ἱταλοελληνικά ἦτοι κριτικὴ πραγματεία περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ναυπλοῦσι ἀνεκδότων ἑλληνικῶν παραμυθῶν. Ἐν Ἀθήναις. 1864.

² Ἴδε Σπυρ. Π. Λάμπρον ἐν Νέπρ Ἑλληνομνήμων (Τόμ. 1Β' σ. 52 κ. ε.).

γραφήμασι περιωρίσθη κυρίως εἰς τὰ δεδομένα ἐν τῇ *Creta sacra* τοῦ Cornelius καὶ παρὰ τῷ Pashley¹ τὰ δ' ἐξ αὐτῶν λήμματα ἐξήρθησαν καὶ ἐποικίλθησαν, ἐπλουτίσθησαν καὶ συνυφάνθησαν μετὰ δημιουργημάτων τῆς φαντασίας τοῦ συγγραφέως, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἵσταται μετέωρος μεταξὺ ἱστορίας καὶ μυθοπλαστίας. Ἀχαλίνωτος δ' ἔπειτα φέρεται εἰς τὴν μυθοπλαστίαν ἐν τοῖς Κρητικοῖς γάμοις², ὅπου μόνον ἄλλα ὀνόματα καὶ ἔτι ὀλιγώτερα πράγματα εἶνε αὐτὸ τοῦτο ἱστορικῶς, ἐπικρατεῖ δὲ τὸ μυθιστορικὸν πλάσμα³.

Τοῦ δὲ Ἰωάννου Σταματέλου πλὴν λαογραφικῆς ὕλης καὶ τινῶν ἄλλων ἀσχετῶν πρὸς τὸ προκείμενον θέμα βιβλιαρίων κατελείφθησαν εἰς ἡμᾶς αἱ «Φιλολογικαὶ διατριβαὶ περὶ Λευκάδος κατὰ τοὺς ἀπωτάτους χρόνους» (Ἐν Ἀθήναις, 1851). Ἀλλὰ τό τε φυλλάδιον τοῦτο καὶ τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας ἀνεπεξέργαστα αὐτοῦ ἀρχαιολογικὰ χειρόγραφα⁴ μόνον ὡς ὕλικὸν δεόμενον νεωτέρων φροντίδων δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι.

Τὴν ἀριστοτόκον Λευκάδα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐγκαταλίπωμεν χωρὶς νὰ μνημονεύσωμεν ἐρευνητοῦ, ὅστις τὰ τελευταῖα ἔτη ἐδώρησεν εἰς ἡμᾶς ἐξαιρετοὺς μονογραφίας, γεγραμμένας μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας, τοῦ κ. Σπυρίδωνος Βλαντιῆ. Ὑπ' αὐτοῦ ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἑξῆς: «Ἡ Λευκάς ὑπὸ τοὺς Φράγκους, τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Βενετούς, 1204—1797 (Ἐν Λευκάδι, 1902)». — «Δραῖσις τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου ἐν Λευκάδι 1807 (Ἐν Ἀθήναις, 1911)». — «Ἱστορικαὶ διαλέξεις. Οἱ Γάλλοι ἐν Λευκάδι, 1797—1798. Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ (Ἐν Ἀθήναις, 1919)»⁵.

Ἡ δὲ ἱστορία τῆς Ἰθάκης καὶ ἡ τῶν Κυθῆρων ἀντιπροσωπεύονται ἐν τῇ ἐπτανησιακῇ ἱστοριογραφίᾳ ὑπὸ τριῶν μόνον, καθ' ὅσον γινώσκω, ἔργων, τῆς τοῦ ἱατροῦ καὶ χειρουργοῦ Νικολάου Καραβία Γρίβα «Ἱστορίας τῆς νήσου Ἰθάκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιostatῶν χρόνων μέχρι

¹ Travels in Crete. Ἐν Λονδίῳ. 1837. Τόμοι δύο.

² Οἱ Κρητικοὶ γάμοι, ἀνάκτοτον ἐπιπέδιον τῆς κρητικῆς ἱστορίας ἐπὶ Βενετῶν 1570. Ἐν Ταυρῖνῳ. 1871. Ἐξεδόθη καὶ πάλιν ἔπειτα ἐν Ἀθήναις.

³ Ἰδὲ Σπυρ. Π. Λάμπρου Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐν Λόγοις καὶ Ἀρθροῖς (Ἐν Ἀθήναις, 1902) σ. 569 κ. ἔ.

⁴ Ἰδὲ Νέος Ἑλληνομνήμων Τόμ. 5' σ. 98 ἀρ. 222 καὶ 228.

⁵ Μετὰ τὴν τέλειον τοῦ Πακωνίου συνεδρίου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ κ. Βλαντιῆ καὶ «Ἡ νήσος Λευκάς καὶ αἱ πόλεις αὐτῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας» ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Παρνασσοῦ τοῦ 1915 καὶ ἐν χωριστῇ ταύχει.

τοῦ 1849» (Ἐν Ἀθήναις. 1949), δοκιμίου, οὗ ἡ πενιχρότης ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ὀλιγότητα τῶν εἰδήσεων, αἷ ἐχομεν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς νήσου ἐκεῖνης, ἧτις καὶ ὅλως ἀκχοτοίκετος φαίνεται μείκσα ἐπὶ τινὰς αἰῶνας, τῆς μικρᾶς συγγραφῆς τοῦ Νικολάου Στάη *Raccolta di antiche autorità e di monumenti storici riguardanti l'isola di Citera oggi Cerigo* (Ἐν Πάση. 1847) καὶ τοῦ βιβλιαρίου τοῦ Ἰωάννου Κορωναίου «Ἡ νῆτος Κύθηρα» (1853). Ἀλλὰ, τοῦ λόγου ὄντος περὶ Ἰθακῆς, πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα, ὅτι Ἰθακήσιος ὕπηρξε καὶ ὁ Σπυρίδων Πήλικας ὁ ὑπουργεύσας ἐν Ἑλλάδι τῷ 1853, οὗ τὰ λῆαν ἐνδικφέροντα ὑπομνήματα περὶ τῶν πολυσημάτων διὰ τὸ ἔθνος ἡμερῶν τῆς ὑπουργίας αὐτοῦ ἐξεδόθησαν ἔτη πολλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ¹.

Τέλος δ' οἱ μικροὶ Πιξοὶ, πλὴν τινῶν χρονογραφημάτων καὶ ἱστορικῶν παρέργων τοῦ ἐκ τῆς νήσου ταύτης ἔλκοντος τὸ γένος κ. Θεοδώρου Βελλιανίτου, πραγματευθέντος θέματα ἄλλως ἄσχετα πρὸς τὰς τύχας αὐτῶν τῶν πατρίων Πιξῶν, εὗρον φίλον οὐχὶ Ἑπτανήσιον οὐδ' Ἕλληνα καθ' ὄλου, ἀλλ' ἀλλογενῆ, τὸν καὶ ἄλλων Ἴονίων νήσων μεγαλεπήβολον ἐρευνητὴν, τὸν ἀρχιδούκα τῆς Αὐστρίας Λουδοβίκου Σαλβάτωρα, οὗ τὰ ἔργα ὑπεδοθηθήθησαν ἐκάστοτε ὑπὸ ἐπιχωρίων συνεργατῶν. Κατώρθωσε δ' οὗτος νὰ περισυλλέξῃ καὶ ὁ τι ἦτο δυνατόν περὶ τῆς μικρᾶς νήσου, ἧτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφανίζεται πάντοτε ὡς ἐξάρτημα τῆς Κερκύρας².

Τοιαύτη ὡς ἐν μικρᾷ σκιαγραφίᾳ ἢ ἐν Ἑπτανήσιῳ ἱστορικῇ κίνησι, ἀναδείξασα, καθ' ἃ εἶδομεν, ὀλίγους μὲν τινὰς ἀξίους πολλοῦ λόγου ἱστοριογράφους, τιμῶντας ἦν ἐκαλέσαμεν ἱστορικὴν σχολὴν τῆς Ἑπτανήσου, οὗ μικρὸν δ' ἀριθμὸν ἱστοριοδιφῶν φιλοτίμως καὶ ἐπιφελῶς ἐξερευνῶντων τὰ πάτρια ἐν ταῖς Ἴονίσις νήσοις. Ἀλλὰ δὲν δύναμεθα νὰ περατώσωμεν τὴν ἀναδρομικὴν ταύτην ἔκθεσιν, ἂν μὴ προσθέσωμεν καὶ ὀλίγας λέξεις περὶ Ἑπτανησίων τινῶν διατριψάντων περὶ τὴν ἱστορικὴν ἐρευναν ἐν ταῖς Ἀθήναις, ὅπου οἱ ἐφέστιοι αὐτῶν,

¹ Ἀπομνημονεύματα τῆς ὑπουργίας Σπυρίδωνος Πήλικα . . . , ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ἰωάννου Ν. Πήλικα. Ἐν Ἀθήναις. 1898.

² Ἡ συγγραφή αὕτη ἐξεδόθη ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ κ. Αναστασίου Μιτσιάλη ἐν Ἀθήναις τῷ 1905 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Παξὸς καὶ Ἀκτίπαξος ὑπὸ τοῦ ἀρχιδουκὸς Λουδοβίκου Σαλβατῶρα». Ὁ αὐτὸς δὲ κ. Μιτσιάλης ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν «Παξὸς καὶ Ἀκτίπαξος» ἐξέδωκε τῷ 1907 ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰφρασιν τῆς πραγματείας τοῦ Ἰταλοῦ *A. Martelli* τῆς δημοσιεύσεως ἐν τῷ *Bolletino della Società geografica italiana* τοῦ 1901.

καὶ κατὰ ταῦτα ἐκ τοῦ κέντρου ἐκείνου τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐπιδρα-
σάντων ὡς ὀτρηνῶν θεραπόντων τῆς Κλειούς εἰς τὴν παρὰ τῷ ἔθνει
ἀνάπτυξιν τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν ἀγάπης,
τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον πάντες οὗτοι ἐδίδοξαν ἢ καὶ διδάσκουσιν
ἔτι μέχρι τοῦ νῦν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Εἶνε δὲ οὗτοι πλὴν τοῦ ἤδη
μνημονευθέντος κ. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου καὶ τῶν ἀπώτερον σχε-
τιζομένων ὁπωςδήποτε πρὸς τὰς ἱστορικὰς μελέτας, γενικώτερον λαμ-
βανομένας, Ἀλκιβιάδου Κρασοῦ, Σπυρίδωνος Βάση καὶ κ. Πανα-
γιώτου Καββαδίου, ἰδίως δὲ Παῦλος Καλλιγᾶς καὶ αἱ κ. κ. Ἀντώ-
νιος Μομφεραῖτος καὶ Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης.

Τούτων τοὺς δύο πρώτους, ἀμφοτέρους γεννήματα τῆς Κεφαλλη-
νίας, ἐδεξηγῆτως ἤγαγεν εἰς ἐπιδίωξιν ἱστορικῶν μελετῶν ἢ σπουδῇ
τοῦ δικαίου, οὗ πᾶς διακεκριμένος θεράπων εἶνε εὐλόγως καὶ φιλόστωρ
κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Savigny καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου
δοθέν παράδειγμα.

Ὁ Καλλιγᾶς ὡς νομομαθῆς ἔτρεφεν ἐνωρὶς τὸν νοῦν εἰς τὴν βυ-
ζαντιακὴν ἱστορίαν, ἀλλ' οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἐπικουρικὸν βοήθημα τῆς
ἐξετάσεως τοῦ βυζαντιακοῦ δικαίου. Ἡ ἀσχολία αὐτοῦ αὕτη ἀπέβη
σὺν τῷ χρόνῳ αὐτοτελὴς ἔρευνα, εἰδικὴ ἱστοριογραφία περὶ διαφόρων
ἐποχῶν καὶ θεμάτων ἐκ τῶν μακρῶν χρόνων τοῦ βυζαντιακοῦ κρά-
τους. Τὸ μελέτημα αὐτοῦ «Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ
Βυζαντίαις καὶ περὶ φορολογικῶν διατάξεων» ὑπῆρξε φαινὸν δείγμα
τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρευνῇ πνεύματος τοῦ Καλλιγᾶ,
καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς πρόδρομος ὁδηγὸς τῶν πολὺ μετ' αὐτὸν ἔπειτα
ἐπὶ τῇ βάσει ἀνακαλυφθεισῶν νέων πηγῶν καὶ περαιτέρων ἐρευνῶν
προαγαγόντων τὴν μελέτην τοῦ θέματος τούτου κυρίως Ῥώσων ἱστο-
ριοδιφῶν. Οὐχ ἦττον δ' ἀξιόλογοι ὑπῆρξαν αἱ μονογραφαὶ αὐτοῦ,
ἢ «Περὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκαια», ἣτις προεκάλεσεν ἐπίμονον αὐτοῦ
συζήτησιν πρὸς τὸν Παπακρηγόπουλον, ἢ ἐπιγραφομένη «Ἡ ἐν Φλω-
ρεντία σύνοδος» καὶ ἢ «Περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς Βυζαντίου αὐλῆς», ἣτις
εἶνε κυρίως δημοποιήσις γνώσεων παρειλημμένων ἐκ τοῦ Κωνσταντί-
νου Πορφυρογεννήτου. Καρπὸς δὲ μακροχρονίων μόχθων ὑπῆρξαν αἱ
«Μελέται βυζαντινῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευ-
ταίας ἀλώσεως (1205-1453)». Τὸ ἔργον τοῦτο παρεσκευάσθη καὶ
ἐξεδόθη ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς αἱ βυζαντιακαὶ ἐρευναι εἶχον ἤδη μεγάλως
προαχθῆ ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐξέδιδε τὴν περὶ δουλοπαροι-
κίας πραγματείαν διὸ ὁ Καλλιγᾶς, ὅστις ἄλλως οὐδέποτε ἐπεζητήσε
νᾶνεύρῃ αὐτὸς νέας πηγὰς χάριν τελειοτέρας ἐξερευνητικῆς τῶν χρό-

νων, ὧν τὴν ἐξιστόρησιν ἀνέλαβε, δὲν ἠδυνήθη, γηραιὸς ἤδη ὢν, νὰ συντρέξῃ μετὰ τῆς τρεχούσης ἐπιστήμης. Διὰ τοῦτο εἶνε μὲν ὑψηλὴ ἡ ἐπιβολὴ αὐτοῦ καὶ ἐν ταύτῳ τῷ ἔργῳ, ὡς καθόλου ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτοῦ μελέταις, ἐν αἷς ἔχεται τάσεως τινος ἐπιγόνου ἢ ὀψιγόνου ἱστοριονομικῆς ἐξετάσεως κατὰ τὸ καὶ παρὰ τῷ Ζαμπελίῳ κρατοῦν πνεῦμα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου ἐν τῇ μονογραφίᾳ περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς βυζαντιτικῆς αὐλῆς λεγομένων περὶ τῶν ἐλατηρίων, ἀφ' ὧν ὀρμάται. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον ἔργον εἰδικώτερον ἐξεταζόμενον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἕνεκα τῶν προειρημένων λόγων ὡς ἐπίστεψις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου, καὶ παρὰ τὴν ἀξιόλογον θέσιν, ἣν δικαιούται νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ, εἶνε ἐν πολλοῖς ἀτελὲς καὶ ἀκατέργαστον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δεικνύει ἐνιαχοῦ τὰ ἴχνη κοπώσεως πρεσβυτικῆς¹.

Ὁ δὲ κ. Ἀντώνιος Μομφερροῦτος, νομομαθὴς διακρεπτής, βαίνων ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Καλλιγᾶ, ὡς ἐκάτενος διέτριψεν ἐπιτυχῶς καὶ περὶ τὴν ἱστοριογραφίαν. Πλὴν δὲ διαφόρων ἄλλων μελετῶν καὶ ἐκδόσεων, ἐν αἷς συνδέει τὰς πηγὰς τοῦ βυζαντιτικοῦ δικαίου καὶ τῆς παρ' Ἑλλησι νεωτέρας αὐτοῦ ἐξελιξεως πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἔγραψεν ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκδοδομένων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πηγῶν ἀξιολόγους μονογραφίας, ἀναφερομένας εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας καὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων. Ἐπιμένει δὲ ἰδίως εἰς τὴν ἐκθεσιν πορισμάτων περὶ τῶν καθ' ἕκαστα γεγονότων, καὶ σπανιώτερον ἀπτεται τῆς καθολικῆς ἐξετάσεως τῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀναφέρονται τὰ θέματα αὐτοῦ, οὐδ' ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κύκλου, ὃν αὐτὸς προδιέγραψεν εἰς ἑαυτόν. Εἶνε δ' αἱ μονογραφίαι αὐτοῦ αὐται αἱ ἐξῆς: α') «Οἱ Παλαιολόγοι ἐν Πελοποννήσῳ» (Ἐν Ἀθήναις 1913) β') «Διπλωματικαὶ ἐνέργειαι Μανουήλ Β' τοῦ Παλαιολόγου ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ» (Ἐν Ἀθήναις. 1913) γ') Οἱ Παλαιολόγοι ἐν Πελοποννήσῳ (Ἐν Ἀθήναις. 1913) δ') «Μεθώνη καὶ Κορώνη ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ὑπὸ κοινωνικὴν, πολιτικὴν καὶ δημοσιονομικὴν ἔποσιν» (Ἐν Ἀθήναις. 1914).

Τέλος δ' ὁ κ. Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης, ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς, διεφώτισε μεγάλως πρῶτος αὐτὸς, ἐξ ἀνεπαρκῶν πολλάκις πηγῶν, τὰ περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῶν Βυζαντί-

¹ Ἴδε τὸν γενικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Καλλιγᾶ ὡς ἱστορικοῦ ἐν ταῖς ἀμοῖς λόγοις καὶ Ἄρθροις (Ἐν Ἀθήναις. 1902) σ. 583 κ. ε.

νων, τὰ περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, τὰ περὶ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καὶ Καποδιστρίου. Οἶονεὶ δὲ opus magnum αὐτοῦ εἶνε αἱ ἐπ' ἐσχάτων ἐκδοθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ «Οἰκονομικαὶ μελέται περὶ Ἑπτανήσου», δι' ὧν ἀπέδωκεν εὐγνωμόνως εἰς τὴν γενέτειραν πλοῦσια τροφεῖα. Ὁρμώμενος ἀπὸ περιστάσεως γνώσεων οἰκονομολογικῶν καὶ μελετήσας ἐνδελεχῶς τὰ προὔπάρχουσα πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα καὶ δι' ἰδίων ἐρευνῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας νέα προσηπαγαγῶν μνημεῖα, διελεύκανε πλουσίως τὰ περὶ νομισμάτων, μέτρων καὶ σταθμῶν, τὰ περὶ τῆς δημοσιονομικῆς ὀργανώσεως τῆς Βενετίας, τὰ περὶ εἰσπράξεως φόρων ἐν Ἑπτανήσῳ, τὰ περὶ προϋπολογισμῶν καὶ ἀπολογισμῶν καὶ τὰ περὶ ἀμέσων καὶ ἐμμέσων φόρων μετὰ πινάκων, ἐγγράφων καὶ κειμένων παντοίων. Παρέσχεν οὕτω πιστὴν εἰκόνα τῶν πλουτοπαραγωγικῶν δυνάμεων τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ τῶν Βενετῶν καὶ συμβολὴν πολυτιμὴν εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν αἰῶνων τῆς βενετοκρατίας οὐκ ἄνευ συσχετισμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας ἐποχὰς τῶν Ἰονίων νήσων καὶ πρὸς ἀνάλογα φαινόμενα ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν.

Διὰ τῶν θερμῶν μου λέξεων ὑπὲρ τῶν τριῶν ἐξ Ἑπτανήσου πανεπιστημιακῶν συναδέλφων τῶν συνεργαζομένων ἐν τῇ διαφωτίσει τῶν πολυτρόπων τυχῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἐν τῷ παρελθόντι, τῶν κ. κ. Σακελλαροπούλου, Μομφερράτου καὶ Ἀνδρεάδου, οἵτινες, καὶ μακρὰν τῆς γενετέρας διαδιούντες, δὲν λησμονοῦσι τὰς πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν καθ' ὅλου πατρίδα ὑποχρεώσεις καὶ μαρτυροῦσι τὴν συνέχειαν τῆς ἀπὸ αἰῶνων ἀρξαμένης, ἀλλὰ μάλιστ' ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μουστοξύδου ἐξερθείσης καὶ συστηματοποιήσεως ἱστοριογραφικῆς κινήσεως ἐν Ἑπτανήσῳ, ἡδυνάμην νὰ περατώσω τὴν κατὰ τὸ δυνατόν βραχεῖαν ἐκθεσιν ταύτην περὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς Ἑπτανήσου. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ μὴ καταλήξω ἀποδίδων εἰς τὴν Κέρκυραν ὀφειλόμενον φόρον εὐγνωμοσύνης δι' ὅσα κἀγὼ χρεωσθῶ εἰς τὴν προσφιλεῖ μου γενέτειραν. Οὐδέποτε μὲν ἐγενόμην ἐπιλήσιμων, ὅτι ἡ ὑπὲρ πατρίδος θυσία τοῦ πάππου μου καὶ ἡ πρὸς τὴν χώραν τῶν προγόνων ἀκοίμητος στοργὴ τοῦ πατρός μου μὲ συνδέουσιν ἀναποσπάστως πρὸς τὴν Ἠπειρον, ἣς τὰ δεδουλωμένα βουνὰ κατὰ τοὺς παιδικούς μου χρόνους, εἰς διήνυσσα ἐν Κερκύρᾳ, ἐβλεπον καθ' ἑκάστην φωτιζόμενα ὑπὸ τοῦ δυσομένου ἡλίου. Ἀλλὰ παρὰ τοῦ πόθου

¹ Οἰκονομικαὶ μελέται περὶ Ἑπτανήσου. Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας. Ἐν Ἀθήναις. 1914. Τόμοι δύο.

καὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἠπειρωτικῆς μου καρδίας πρὸς τὴν γῆν τῶν προπατόρων, οὐδέποτε ἔλησάμην τὰ εὐτυχή μου πρῶτα ἔτη, ἅτινα ἠβελήσατε νὰ με ὑπομνήσητε, ἀναθέσαντές μοι τὴν προεδρίαν τοῦ πρώτου Πανιονίου συνεδρίου καὶ οἶοναί ἐπιμένοντες νὰ με θεωρήτε καὶ Ἑπτανήσιον. Διὰ τοῦτο, εἴ τι καὶ γὰρ μικρὸν συνετέλεσα εἰς τὴν παρ' ἡμῖν προαγωγὴν τῶν ἱστορικῶν μελετῶν, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι κατὰ μέγα μέρος ὀφείλω τοῦτο εἰς τοὺς προδρόμους μου Ἑπτανησίους ἱστορικοὺς, καὶ ἰδίως τὸν Μουστοξύδη, οὗ τὴν μνήμην εἶπερ τις καὶ ἄλλος τιμῶ καὶ ὡς ἐπιστήμονος καὶ ὡς πνευματικοῦ πατρὸς, βεστάσαντός με ἐν τῇ κολυμβήθρα. Καὶ γὰρ μὲν ἐπέδειξα τὴν πρὸς ἐκείνον εὐγνωμοσύνην, ὀνομάσας Νέον Ἑλληνομνήμονα τὸ περιοδικόν, ἕπερ μόνος συντάσων ἐκδίδω πρὸς δημοσίευσιν τῶν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν πατρίων ἀναφερομένων μελετημάτων μου, οἶοναί συνεχίζων τὸ ἔργον, οὗ ἐπελάβετο ὁ Μουστοξύδης διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἑλληνομνήμονος. Συμπλήρωσιν δὲ τῆς εὐγνωμοσύνης μου πρὸς τὸν μεταδῶσαντά μοι τὴν ὁρμὴν πρὸς τὰς ἱστορικὰς μελέτας θεωρῶ τὴν πρότασιν, ἣν ὑποβάλλω, ὅπως ὡς ἀριστον μνημεῖον τοῦ ἱδρυτοῦ ἐκείνου τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς Κερκύρας ἱδρυθῆ Ἑπτανησιακὸν περιοδικόν, ἐν ᾧ νὰ δημοσιεύωνται ἱστορικαὶ καὶ ἄλλαι ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι ἀφορώσαι εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Ἔργον οὕτω φαινωῶς ἀρξάμενον δι' ἐκείνου πρέπει νὰ συνεχίσῃ ἐς αἰεὶ ἡ Κέρκυρα καὶ μετ' αὐτῆς ἡ Ἑπτανήσος ὅλη.

Εἰς τὴν ἐν σ. 830 σημ. 8 προσεθήτω, ὅτι ἡ πρώτη τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λούντζη «Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετῶν» ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἑλληνιστὶ ἐν Ἀθήναις τῷ 1856, μὴ ἔχων δ' αὐτὴν ὑπ' ὄψιν, ὅτ' ἔγραψα τὴν προκειμένην ἀνακοίνωσιν, μετέφρασα τὸ ἐν τῇ σελίδι ἐκείνῃ παρατιθέμενον μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως καὶ δὲν παρέλαβον αὐτὸ οἶον εὑρηται ἑλληνιστὶ ἐν σ. ι' τῆς ἐκδόσεως Ἀθηνῶν.
